

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycan banklarının Bazel standartlarına uyğun olaraq dünya
iqtisadiyyatına integrasiyası yolları”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Hüseynzadə Yusif Təyyub oğlu

BAKİ – 2020

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” **2020-ci il**

**“Azərbaycan banklarının Bazel standartlarına uyğun olaraq dünya
iqtisadiyyatına inteqrasiyası yolları”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 - Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər

Qrup: 802

Magistrant (S.A.A.)

Hüseynzadə Yusif Təyyub oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər

i.e.n., dos. Qəribli Emin Adil oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri

i.ü.f.d., dos. Nəcəfova Kəmalə Akif qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d.,prof., Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2020

Elm andı

Mən, Hüseynzadə Yusif Təyyub oğlu and içirəm ki, “Azərbaycan banklarının Bazel standartlarına uyğun olaraq dünya iqtisadiyyatına integrasiyası yolları” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

AZƏRBAYCAN BANKLARININ BAZEL STANDARTLARINA UYGUN OLARAQ DÜNYA İQTİSADİYYATINA İNTEQRASIYASI YOLLARI

Xülasə

Tədqiqatın aktuallığı: Risklərin idarə edilməsi nəinki maliyyə sektoru, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında böyük rol oynayır. Ona görə də bu sahənin daim araşdırılması və təkmilləşdirilməsi zəruridir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqat işində əsas məqsəd yeni Bazel standartlarının nəzərdə tutduğu tənzimləmə mexanizmlərinin ölkə banklarında tətbiq nəticəsində əldə ediləcək nəticələrin araşdırılmasıdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Araşdırma prosesində müqayisəli təhlil, ümumiləşdirmə, iqtisadi-riyazi, həmçinin, statistik metodlardan istifadə edilmişdir. Tətbiq olunması planlaşdırılan əsas tədqiqat istiqamətləri: ərizə anket (ehtiyac olarsa), normativ-hüquqi aktların sistemli analizi; GARP sənədlərinin izlənməsi (eləcə də, ARPA-nın), əldə edilmiş materialların müqayisəli analizi və sintezi, praktiki təcrübə nəticəsində fundamental analizin möhkəmləndirilməsi, riskyönümlü nəticələrin əldə olunması üçün riskyönümlü baxış bucağının seçilməsi, çoxsaylı praktiki keyslərin nəzərdən keçirilərək, onların həllinin nəzəri əsaslarının müəyyənəşdirilməsi və s.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya-məlumat bazasını əsasən AMB, ölkənin kommersiya banklarının, Dövlət Statistika Komitəsinin, Dünya Bankının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun dövrü nəşrləri və hesabatları, statistik və analitik məlumatları, banklarda risklərin idarə edilməsi ilə bağlı normativ xarakterli hüquqi aktlar və inkişaf etmiş ölkələrin standartları, müxtəlif xarici müəlliflərin araşdırmaları, aktual dövrü nəşrlərdən olan məlumatlar, banklarda risklərin idarə edilməsi ilə bağlı praktiki keyslər və s. təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Risklərin idarə edilməsi ilə bağlı bu mexanizmlər ölkəmizdə yeni tətbiq olunacağından geniş araşdırılma obyektinə çevrilməmişdir. Bu səbəbdən informasiya bazasının seçimi və işlənməsi daha çox vaxt aparmışdır. Digər tərəfdən, ölkədə risklərin idarə edilməsi ilə bağlı məcburi normaların tam işləməməsi və araşdırma ərəfəsində bank nəzarəti üzrə ölkənin əsas strukturu olan Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının ləğvi ilə bağlı qərarın qüvəyə minməsi geniş metodiki bazanın itirilməsinə səbəb olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Dissertasiya işinin elmi yeniliyi risklərinin idarə olunması ilə bağlı yeni metodologiyanın tətbiqində bank sektorunun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası ilə bağlı problemlərinin aşkara çıxarılması və onların həlli ilə bağlı təkliflərin verilməsi olacaqdır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi əsas sahə maliyyə sferası və xüsusilə də, bank sektorudur.

Açar sözlər: risk, Bazel, bank

WAYS TO INTEGRATE THE AZERBAIJANI BANKS' INTO THE WORLD ECONOMIC IN LINE WITH THE BASEL STANDARDS

Summary

The actuality of the subject: Risk management plays an important role in the development of not only the financial sector, but also the country's economy as a whole. Therefore, it is necessary to constantly research and improve this area.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the research is to examine the results to be obtained as a result of the application of the regulatory mechanisms provided for in the new Basel standards in the country's banks.

Used research methods: Comparative analysis, generalization, economic-mathematical, as well as statistical methods were used in the research process. The main research areas planned to be implemented: application form (if necessary), systematic analysis of normative-legal acts, Tracking of GARP documents (as well as ARPA), comparative analysis and synthesis of the obtained materials, strengthening fundamental analysis as a result of practical experience, selection of risk-oriented perspective to achieve risk-oriented results, Considering numerous practical cases, determination of theoretical bases of their solution, etc.

The information base of the research: The research database is based on periodicals and reports of the CBAR, commercial banks, the State Statistics Committee, the World Bank, the International Monetary Fund, statistical and analytical data, normative legal acts on risk management in banks and standards of developed countries, various foreign authors' research, information from current periodicals, practical cases on risk management in banks, etc.

Restrictions of research: These risk management mechanisms have not been the subject of extensive research since they will be newly introduced in our country. For this reason, the selection and working of the database took more time. On the other hand, the incomplete implementation of mandatory risk management standards in the country and the entry into force of the decision to abolish the Financial Markets Supervisory Authority, the country's main banking supervision body, led to the loss of a broad methodological framework.

The novelty and practical results of investigation: The scientific novelty of the dissertation will be the identification of problems related to the integration of the banking sector into the world economy and the submission of proposals for their solution in the application of a new methodology for risk management.

Scientific-practical significance of results: The main area where the results can be used is the financial and especially the banking sector.

Keywords: risk, Basel, bank

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
AB	Avropa Birliyi
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
ARPA	Azərbaycan Mühasiblər və Risk Peşəkarları Asosiasiyası
AMB	Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
BİS	Bank for International Settlements (Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı)
CBAR	Central Bank of the Republic of Azerbaijan
CAD	Capital Adequacy Direktive
DSK	Dövlət Statistika Komitəsi
DB	Dünya Bankı
GARP	Global Association of Risk Professionals
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
IMF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
LCR	Liquidity Coverage Ratio
MBNP	Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası
RÜÖA	Risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər

MÜNDARİCAT

	GİRİŞ.....	8
I FƏSİL.	BANKLARDA RİSK İDARƏETMƏSİNİN NƏZƏRİ	15
	ƏSASLARI.....	
1.1.	Əsas risk növləri və onların təsnifatının nəzəri əsasları.....	15
1.2.	Risqlərin idarə edilməsində yeni standartların xüsusiyyətləri...	28
II FƏSİL.	BAZEL STANDARTLARINA ƏSASƏN AZƏRBAYCAN	37
	BANKLARINDA RİSKLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN	
	TƏHLİLİ.....	
2.1.	Azərbaycanın bank sistemində risklərin idarə edilməsinin müasir vəziyyəti.....	37
2.2.	Bazel standartlarına keçid ilə bağlı inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələri.....	52
III FƏSİL.	BANKLARDA RİSKLƏRİN İDARƏ OLUNMASININ	58
	SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI.....	
3.1.	Ölkə banklarında effektiv risk idarəetməsinin əsas problemləri və həlli yolları.....	58
3.2.	Risk menecmentin təkmilləşdirilməsi.....	65
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	71
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	74
	Cədvəllərin siyahısı.....	79
	Şəkillərin siyahısı.....	79

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Bank sistemi global iqtisadiyyatın və əsasən də maliyyə sektorunun ən əhəmiyyətli fiqurlarındandır. Son vaxtlar müəyyən amillərin təsiri ilə ölkənin maliyyə sektoru ciddi deformasiyaya uğramışdır. Maliyyə bazarlarının aktuallaşdırılaraq inkişaf etdirilməsi milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında kredit təşkilatlarının funksiyalarının dəyişməsi və iqtisadi münasibətlər müstəvisində kreditləşmənin əhəmiyyətinin artması deməkdir. Əsas da Azərbaycan milli təsərrüfatında kreditləşmə bank sektorunun sütununa və onun fəaliyyətinin dəyərləndirilməsi baxımından mühüm elementə çevrilmişdir. Kreditləşmə milli istehsalın formalaşmasına və inkişafına təkan verərək, təkrar istehsalın təkmilləşdirilməsi üçün əlavə kapital imkanları yaradır. Lakin, öz fəaliyyətləri çərçivəsində banklar dəyişən bazar iqtisadiyyatı kontekstində bir sıra risklərə məruz qalır. Bu da, öz növbəsində banklarda risk idarəetməsini önə çəkir. Müşahidələr sübut edir ki, bank sistemində korporativ idarəetmənin professional şəkildə qurulmaması, risk idarəetməsi və bankdaxili nəzarət mexanizmlərinin mütəşəkkil formada tətbiq edilməməsi bir çox hallarda, zamanla böhrana gətirib çıxarır və bank sektoru ölkədə maliyyə sabitliyinin qorunmasında əsas təhlükə mənbəyinə çevrilir. Bankçılıq fəaliyyətinin sürətlə dəyişdiyi indiki dövrdə risk idarəetməsinin köklü elementlər üzərində qurulmaması bu sektorun gələcək inkişafına mane ola biləcək əsas amillərdən biri kim xarakterizə oluna bilər.

Global maliyyə sistemində mövcud olan banklar və bank nəzarətçiləri risklərin idarə edilməsi üzrə qazanılmış təcrübələrin yalnız ayrı-ayrı bankların uğuru üçün deyil, eyni zamanda, dünyada fəaliyyət göstərən bütün bankların tərəqqisi üçün mühüm bir amil kimi qəbul etdiklərindən risklərin idarə olunmasının əhəmiyyəti getdikcə yüksəlməkdədir. Son olaraq, dünyanın qabaqcıl bank nəzarətçiləri risk idarəetməsi sahəsində tətbiq oluna biləcək bir sıra “ən yaxşı təcrübə”yə istinad edən qaydalar toplusu ərsəyə gətirmişlər. Bu təlimatlar bir çox yüksək nüfuza malik

bankların risk idarəetməsi sahəsindəki mütərəqqi təcrübələrini sistem halına gətirməklə Bazel Sazişləri adlanan “Kapitalın Ölçülməsi və Kapital Standartları haqqında Beynəlxalq Konvergensiya”da öz əksini tapmışdır.

Bankçılıq ənənələri inkişaf etdikcə, bu proseslərin mürəkkəbliyi artmış və meydana gələn risklərin daha qabaqcıl metodlarla idarə edilməsi məsələsi ortaya çıxmışdır.

Bank sistemində risklərin idarə olunmasında ən azı aşağıdakı fəaliyyət istiqamətləri nəzərə alınmalıdır: kredit riski, faiz dərəcəsi riski, likvidlik riski, hüquqi risklər, xarici valyuta riski, əməliyyat riski, kapital riski.

Əlavə olaraq, banklar mövcud risklərin minimallaşdırılması istiqamətində müxtəlif tədbirlər həyata keçirməlidirlər. Bunlara misal kimi, risk iştahası bəyannaməsinin tərtibi, risk limiti, risk profili, riskdən yayınma dərəcələri, risklərin mitiqasiyası məsələlərini qeyd etmək olar. Bu risk profilləri Bazel Komitəsinin tövsiyə etdiyi tədbirlərin müəyyən hissəsini əhatə edir.

Bu araşdırma nəinki banklar, hətta digər maliyyə institutlarının fəaliyyət mexanizmlərini tənzimləmək, potensial risklərdən yayınmaq və mövcud riskləri minimallaşdırmaq üçün ehtiyac duyulan bir sıra alət və prosedurları əhatə edir. Cəlbədicə gəlirliliyə malik əməliyyatlar, həmçinin, beynəlxalq nüfuzə malik reyting agentlikləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilməyən kredit və ya depozit reytinginə malik olan ölkələr və ya şirkətlərlə aparılan maliyyə əməliyyatlarındakı potensial zərərlərin əvvəlcədən aşkara çıxarılması və idarə edilməsi metodologiyaları Bazel komitəsinin tövsiyə xarakterli sənədlərində öz əksini tapdığı kimi ölkədaxili tənzimləmə prosedurlarında da nəzərə alınaraq, onların tənzimlənməsi və nəzarətdə saxlanması prosedurları bu tip risk tutumlu əməliyyatları diqqətdə saxlamalı olan icraedici müvafiq bölmələr tərəfindən müntəzəm təkmilləşdirilməli və qazanılmış öncül təcrübələr tətbiq edilməlidir. Bu vasitə ilə də, onlar birbaşa olaraq bankın, bilavasitə isə ölkənin və bütövlükdə dünya maliyyə sektorunun davamlılıq təminatı üçün əmək sərf etmiş olurlar.

Risqlərin idarə edilməsi bank fəaliyyətinin vacib elementlərindən biri kimi xarakterizə edilir. Bank biznesinin qazandığı nailiyyətlər həm də risk idarəedici mexanizmlərin keyfiyyəti ilə birbaşa bağlı olduğu üçün bu sahə hər zaman diqqət mərkəzindədir. Bankların iflas proseslərinin və müflisləşmə səbəblərinin tədqiqatı göstərir ki, risklərin idarə olunması mexanizmlərinin əsaslı və keyfiyyətli olmaması, risk idarəetməsinin bankın fəaliyyət profilinə uyğun formada və nisbətə qurulmaması nəticə etibarlı ilə kapital və zamanla isə aktivlərin itirilməsinə səbəb olur. Ölkəmiz üçün bu itkilər ilk olaraq kredit riskləri üzərindən baş verə bilər. Daha sonra isə yeni Bazel metodologiyasının ortaya qoyduğu əməliyyat və bazar risklərinə əsasən itkiləri gözləmək mümkündür. Banklarda risklərin səmərəli idarə edilməsinin əsas alətləri yüksək effektivliyə malik risk siyasəti və daxili prosedurlar, portfelin səmərəli idarə edilməsi, satış kanalları üzərində effektiv idarəetmə və bank işində professional sayıla biləcək əməkdaşlardır (*Gary G., dissertation, Academic year 2015-2016*).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin “Banklarda daha sağlam risk idarəetməsinin təmin edilməsi” sərlövhəli 4.1 nömrəli strateji prioritetinə əsasən 2020-ci ilədək Azərbaycanın maliyyə sektorunun inkişafı üzrə strateji prioritet bütün növ şoklara qarşı dayanıqlı, risk idarəetməsi mexanizmlərinə dərinlən istiqamətlənmiş, effektiv tənzimləmə və güclü infrastruktur elementləri ilə əhatə olunmuş, inkişaf potensiallı maliyyə sistemi formalaşdırmaqdır. Bu bir daha sübut edir ki, ölkənin bank sistemi beynəlxalq risk idarəetməsi standartlarına uyğun dayanıqlı nəzarət çərçivəsi qurmalı və sabilliyini daimi təmin etməlidir. Riskəsaslı nəzarət mexanizminə keçidin əldə edilməsi üçün bütün müvafiq tənzimləmə prosedurları tətbiq edilməlidir. Belə ki, ölkənin bank sistemi 2020-ci ilədək “Bazel-II” və 2025-ci ilədək isə “Bazel-III” standartlarının tələblərinə tam uyğunlaşdırılmalıdır (**Mənbə:** müəllif tərəfindən, https://azertag.az/store/files/Strateji_yol_xeritesi/strateji_yol_xeritesi_maliyye_xidmetlerinin_in_kishafi_15122016.pdf , 2016).

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Zaman keçdikcə, tipik bankçılıq funksiyalarına olan tələblər genişləmiş, bu sahənin mürəkkəbliyi artmış və nəticədə fəaliyyətin genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq ortaya çıxan yeni növ risklərin daha etibarlı metodlarla tənzimlənməsi problemi hasil olmuşdur. Hər zaman iqtisadi integrasiya şəraitində risklərin idarə olunması ilə bağlı məcburiyyətlər və yeniliklər ölkənin bank tənzimləyici nəzarəti orqanları tərəfindən risk idarəetməsində yeni növ standart və metodologiyaların tətbiqini vacibləşdirir. Məhz bu yeni standartların ortaya qoyduğu tənzimləmə tədbirlərinin effektiv şəkildə tətbiq edilməsi ölkənin bütövlükdə maliyyə sisteminə yanaşmasını dəyişir. Risklərin idarə edilməsi ilə bağlı ölkədaxili metodologiya müəyyən səviyyədə araşdırılsa da, sırf bu standartlara keçid ölkə iqtisadiyyatı üçün yeni olduğundan kifayət qədər az araşdırılmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. “Azərbaycan banklarının Bazel standartlarına uyğun dünya iqtisadiyyatına integrasiyası yolları” mövzusunda tədqiqat işinin əsas məqsəd və vəzifələrini ölkədə tətbiq edilən bank risklərinin idarə edilməsi mexanizmlərinin mahiyyətinin tədqiq olunması və yeni standartlara keçidlə bağlı potensial problemlərin araşdırılması təşkil edir. Burada əsas məqsəd ölkəmiz üçün xarakterik olan bank risklərinin müəyyən olunması, təsnifləşdirilməsi, risklərin tanınması metodlarının və həmçinin, stress testlərin tətbiqi ssenarilərinin müəyyənləşdirilməsi, ümumilikdə ölkə olaraq bu risklərlə hansı formada mübarizə aparılmasının tədqiq olunması, yeni standartların tətbiqi nəticəsində bankların üzləşəcəyi çətinliklərin araşdırılması və bu keçidin ölkə iqtisadiyyatının inkişafında və qloballaşmada oynayacağı rolun analiz edilməsidir. Araşdırmada əsas vəzifə təyin olunmuş məqsədlərə çatmaq üçün aşağıdakı məsələlərin xarakterizə olunmasıdır:

- 1) Mərkəzi bankın risklərin idarə edilməsi sahəsində ölkədəki rolunun araşdırılması;
- 2) Azərbaycan bank sektorunda risklərin idarə edilməsinin müasir vəziyyətinin dəyərləndirilməsi;

3) Banklarda risklərin müəyyənləşdirilməsi metodları və alətlərinin aşkara çıxarılması;

4) İnkişaf etmiş ölkələrin qabaqcıl təcrübələrindən risklərin idarə edilməsi siyasətinin həyata keçirilməsində istifadə olunması, təkmilləşdirilməsi və tətbiqi istiqamətlərinin müəyyən olunması;

5) Bazel standartlarına keçidin requlyativ əsaslarının mənimsənilməsində problemlərin araşdırılması;

6) Yeni standartların dünya iqtisadiyyatına integrasiyada oynayacağı rolun müəyyənləşdirilməsi.

Belə ki, dissertasiya işinin əsas məqsəd və vəzifələri bankın əsas istiqamətlərinin fəaliyyətinin idarə edilməsində risklərin dəqiq müəyyən olunması, risklərin idarə edilməsi metodlarının analiz olunması və bu risklərin bankların gəlirliliyinə təsirinin araşdırılması, risklərin idarə edilməsi üzrə Bazel standartlarının gətirəcəyi yeni tələblər və nəzarət tədbirlərinin dünya iqtisadiyyatına integrasiyada oynayacağı rolun araşdırılmasıdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiya işinin **obyektı** ölkənin bank sektorunda risklərinin düzgün və mütərəqqi metodlarla idarə edilməməsi nəticəsində yarana biləcək itkilər və həmçinin, bu risklərin idarə edilməsi ilə bağlı yeni metodologiyanın xüsusiyyətləri təşkil edir. Burada AMB tərəfindən tətbiq edilən tənzimləyici tədbirlərə də toxunulmuşdur. Tədqiqat **predmetinin** əsasları Bazel standartlarının gətirəcəyi yeni mexanizmlərin ölkənin bank sektorunda tətbiq edilməsi və nəticədə baş verə biləcək problemlərin aradan qaldırılması üçün metodiki baza və kadr potensialının möhkəmləndirilməsi ilə bağlı görülməli tədbirlərdir.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işində əldə olunmuş materialların analitik sintezi aparılmış və nəticələr təhlil edilmişdir. İstifadə edilmiş əsas tədqiqat metodları:

- Normativ-hüquqi aktların sistemli analizi;

- GARP sənədlərinin izlənməsi (eləcə də, ARPA-nın);
- Əldə edilmiş materialların müqayisəli analizi və sintezi;
- Praktiki təcrübə nəticəsində fundamental analizin möhkəmləndirilməsi;
- Riskyönümlü nəticələrin əldə olunması üçün riskyönümlü baxış bucağının seçilməsi;
- Çoxsaylı praktiki keyslərin nəzərdən keçirilərək, onların həllinin nəzəri əsaslarının müəyyənləşdirilməsi və s.

Tədqiqatın informasiya bazası. Araşdırmanın informasiya-məlumat bazasını əsasən AMB, AR-da fəaliyyət göstərən özəl bankların, DSK-nin, DB-nın, BVF-nun dövrü nəşrləri və hesabatları, statistik və analitik məlumatları, banklarda risklərin idarə edilməsi ilə əlaqəli normativ xarakterli hüquqi aktlar və inkişaf etmiş ölkələrin standartları, müxtəlif xarici müəlliflərin araşdırmaları, aktual dövrü nəşrlərdən olan məlumatlar, banklarda risklərin idarə edilməsi ilə bağlı praktiki keyslər və s. təşkil edir. Yalnız bu tip metodlarla biz bank sektorunda risklərin idarə edilməsinin müasir vəziyyəti və yeni standartların tətbiqi zamanı bu sektordakı boşluqların səbəb olacağı koordinatları müəyyənləşdirə bilərik. Bu sahə hal-hazırda tam araşdırılmadığından və digər tərəfdən ölkədə tam tətbiq edilmədiyindən irəli sürülmüş fikirlər və alınmış nəticələr praktikada özünü doğrultmaya bilər. Təbii ki, bu tətbiq olunma hər bir bankda müxtəlif nəticələrə səbəb olacağı üçün müsbət tendensiyaaların da şahidi ola biləcəyik.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. Risklərin idarə edilməsi ilə bağlı xarici ölkələrin çoxsaylı araşdırmaları mövcuddur. Səbəb onların bu prosedurları daha əvvəl keçdikləri və praktiki bazanın möhkəm olmasıdır. Lakin bu iş ölkəmizdə yeni tətbiq olunacağından geniş araşdırılma obyektinə çevrilməmişdir. Bu səbəbdən informasiya bazasının seçimi və işlənməsi daha çox vaxt aparmışdır. Digər tərəfdən, ölkədə risklərin idarə edilməsi ilə bağlı məcburi normaların tam işləməməsi və araşdırma ərəfəsində bank nəzarəti üzrə ölkənin əsas strukturu olan Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının ləğvi ilə bağlı qərarın qüvəyə minməsi geniş

metodiki bazanın itirilməsinə səbəb olmuşdur. Lakin, bütün bunlara baxmayaraq araşdırma əsasən təcrübi normalara əsaslanmış və nəticədə ölkədə risklərin idarə edilməsi ilə bağlı daha real mənzərə canlandırılmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi risklərinin idarə olunması ilə bağlı yeni metodologiyanın tətbiqində bank sektorunun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası ilə bağlı problemlərinin aşkara çıxarılması və onların həlli ilə bağlı təkliflərin verilməsi olacaqdır.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri. Hal-hazırda ölkə bankları yeni Bazel standartlarına keçid ilə bağlı tələbləri yerinə yetirmələri üçün metodiki bazanı möhkəmləndirməlidirlər. Bu işin həyata keçirilməsi üçün əlbəttə ki, bank sektorunda risklərin idarə edilməsi ilə bağlı mövcud vəziyyət araşdırılmalı, risklərin idarə edilməsində istifadə olunan cari metodologiyalar və yanaşmalar yenidən qiymətləndirilməli və beləliklə, yeni standartların qəbul edilməsi ilə bağlı çatışmazlıqlar müəyyənləşdirilməlidir. Bu baxımdan “Azərbaycan banklarının Bazel standartlarına uyğun olaraq dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası yolları” mövzusunda tədqiqat işi hal-hazırda praktiki baxımdan kifayət qədər əhəmiyyətlidir. Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi əsas sahə maliyyə sferası və xüsusilə də, bank sektorudur.

I FƏSİL. BANKLARDA RİSK İDARƏETMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Əsas risk növləri və onların təsnifatının nəzəri əsasları

Ümumiyyətlə, bank sektorunda risklərin idarə edilməsi prosesləri dedikdə öz fəaliyyətləri çərçivəsində ortaya çıxma biləcək zərərlərin minimallaşdırılması nəzərdə tutulur. Bank sistemində gəlir əldə etmək, likvidlik, kredit və s. risklərin idarə edilməsi ilə bağlı qərarlar qəbul edilərkən baş verə biləcək hər növ qeyri - müəyyənliklərin vaxtında və effektiv qarşılınması üçün ssenari nəzəriyyələri irəli sürülür. Lakin ssenari nəzəriyyələri ilə real baş verənlər biri-biri ilə uyğun gəlmədikdə risk amili meydana gəlir. Banklar öz dayanıqlılığını qoruyub saxlaya bilmələri vəziyyətində gəlir əldə edilməsi və öz xərclərini nəzarətdə saxlamaları ilə bərabər, potensial risklərin baş vermə ehtimalının olmasını da nəzarətdə saxlamalıdırlar.

Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya şəraitində maliyyə sistemində yer alan iri bankların fəaliyyətindən yaranan problemlərin maliyyə sektorunda yaratdığı risklər bu sahənin daim diqqətdə saxlanılmasını vacib etmişdir. Bank yönümlü böhranlara qarşı qabaqcıl tədbirlərdə ən mühüm faktor bu sektorun əvvəlcədən düşünülmüş formada idarə edilməsi və risk yaradan amillərin nəzarətdə saxlanılmasıdır.

Kapital adekvatlığının hesablanması müxtəlif ölkələrdə bir-birindən fərqli üsulların tətbiq edilməsi səbəbindən müvafiq risklər yaranır və bu risklərin tanınaraq lazımi tədbirlərin görülməsi məsələsində birgə münasibətlərin genişləndirilməsi getdikcə daha da zəruri hala çevrilmişdir.

Risk – nəinki bank fəaliyyətinin, hətta hər bir kommersiya fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bank biznes proseslərdə risklərdən yayınmağa çalışır, lakin bu mümkün olmadıqda, onu minimuma endirmək (mitiqasiya etmək) lazım olur. Banklar öz fəaliyyətləri zamanı hər hansı bir əməliyyata başlamazdan əvvəl potensial risklərin qiymətləndirilməsini aparır və bu risklərdən yarana biləcək

zərərləri həmin əməliyyatdan əldə edilə biləcək gəlirlər ilə tutuşdurur. Həmçinin, risk hadisəsinin baş verməsi halında qazanılacaq mənfəəti də müəyyənləşdirməyə çalışır. Bununla da, gözlənilən faydaların səviyyəsi ilə riskin səviyyəsi arasındakı hər hansı bir nöqtədə öz seçimini edir.

Əlbəttə ki, risk hər hansı bir fəaliyyət prosesində işin nəticəsinə tam əmin olmamaqla bağlı yaranan ehtimal və fərziyyələrin məcmusudur. Sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi halında risklərlə qarşılaşma ehtimalı hər zaman vardır. Bilirik ki, riskə məruz qalma iqtisadiyyatın hər bir sahəsində gözləniləndir. Bu, həmçinin banklara da aiddir. Banklarda risklərin ortaya çıxma səbəbləri həmişə eyni olmur və bu səbəblər əsasən aşağıdakılar ilə bağlı olur:

1. Ölkə və ya dünya iqtisadiyyatında baş verən köklü dəyişikliklər, iqtisadiyyatın hazırkı durumu, istehsalın zəifləməsi, işsizlik, ticarət əlaqələrindəki disbalans, infilyasiya səviyyəsi və s;
2. Əməliyyatlarda olan gəlirlilik səviyyəsinin aşağı düşməsi (marjanın daralması), banklarda kapitallaşmanın zəifləməsi;
3. Bank qanunvericiliyinin müasir əməliyyatların risklilik həddində hazırlanmaması və ya ehtiyac duyulan təkmilləşdirilmələrin unudulması;
4. Bankların öz aralarındakı rəqabət səviyyəsinin qənaətbəxş olmaması;
5. Müştəri-bank münasibətlərində riskli hədd çərçivəsinin olmaması;
6. Əməkdaşların peşəkarlıq səviyyəsinin qənaətbəxş olmaması və s.

Bank sektorunda risklər likvidlik çatışmazlığı, həm daxili və həm də xarici amillərin təsiri nəticəsində arzu edilməyən hadisələrin təzyiqi ilə itkilərin baş verməsidir. XX əsrin ortaları maliyyə sektoru və dünya bank sistemində əhəmiyyətli dövr hesab olunur. Əsrin 80 və 90-cı illərində kreditləşmə sahəsində bankların göstərdiyi aqressiv fəaliyyət nəticəsində XXI əsrin əvvəllərində dünya iqtisadiyyatı maliyyə böhranı ilə üz-üzə qaldı. Dünyanın əsas maliyyə ehtiyatlarına malik olan ölkələr nəhz bu dövrdə kredit risklərini qəbul edərək (bəzən də ümumiyyətlə nəzərə almayaraq) ölkədə genişmiqyaslı kreditləşmə prosesinə keçid almışdılar. Əlbəttə ki,

bu böhrandan əsasən inkişaf etmiş ölkələr (əsasən ipoteka kreditləşməsi üzrə) ziyan çəkdiilər.

Risqlərin təsnif edilməsi bank fəaliyyətində onların rolunun daha da aydın izah edilməsi baxımından vacib faktordur.

Hər bir bank öz fəaliyyət çərçivəsini nəzərə alaraq, apardığı əməliyyatların xarakteri və həddinə əsaslanan effektiv risk idarəetməsi sistemini qurmalı və bu çərçivə genişləndikcə paralel olaraq, daim həmin mexanizmlərin də təkmilləşdirilməsi üzərində işləməlidir.

Strateji risk bankın strateji planında nəzərdə tutulmuş strateji hədəflərin yerinə yetirilməsi zamanı bankın qarşılaşa biləcəyi riskləri ifadə edir.

İqtisadi risklər ölkə və ya bütövlükə dünya iqtisadiyyatında baş verən əsaslı dəyişikliklər, əsasən də, işsizlik, ticarət balansında mənfi saldo, infilyasiya və s. amillərin təsiri ilə formalaşa bilər.

Həmçinin ölkədə yeni növ xidmət və əməliyyat normalarının yaranması, bankların göstərdiyi xidmətlərin keyfiyyətinə qarşı ölkədaxili və ya beynəlxalq tələblərin dəyişməsi, əməliyyatların gəlirliliyinin zəifləməsinə səbəb olan bankxarici risklər, milli valyuta qiymətinin sabitsizliyi, infilyasiya, ölkədaxili işsizliyin bankın fəaliyyətinə təsiri və s. **xarici risklər** hesab olunur.

Bank risklərinin idarə edilməsi sistemi- bankın idarə strukturuna daxil edilmiş və riskləri müəyyən etməyə, onları təsnif etməyə, Bankın struktur bölmələrinin fəaliyyəti nəticəsində yaranan risklərə məruz qalma səviyyəsini qiymətləndirməyə və dərəcəsini idarə etməyə imkan verən kəmiyyət və keyfiyyət üzrə məqsəd oriyentirlərinin cəmindən ibarətdir.

Bu sistemə aşağıdakılar daxildir:

- *Bankın riskə dözüm dərəcəsi-risk iştahası;*
- *Bankın qəbul etdiyi risklərin siyahısı, onların əhəmiyyət dərəcəsi;*
- *Bankın məruz qaldığı əsas risk növlərinin qiymətləndirilməsi üsulları;*
- *Daxili məhdudiyyətlər sistemi (normativ və limitlər);*
- *Qərarların qəbulu və səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi;*

- *Təyin edilmiş məhdudiyyətlərə əməl edilməsinə nəzarət;*
- *İdarə hesabatının tərkibi və formaları;*
- *Fövqəladə hallar planı (Mənbə: <https://www.agbank.az/az/about-bank/riskl-rin-idar-edilm-si/> 2020)*

Risqlərin idarə edilməsinin bankdaxili sistemi tamlıq və əhəmiyyət prinsipləri əsasında qurulur. Bank üçün mühüm olan bütün risklər aşkar edilməli və idarə olunması üzrə fəaliyyəti təşkil olunmalıdır. Xarici və daxili mühitin davamlı olaraq dəyişməsi ilə əlaqədar risklərin monitorinqi və qiymətləndirilməsi müntəzəm əsasla aparılmalıdır.

Bankın qəbul etdiyi risklər (beləliklə də, mümkün itkilər) arasında öz üzərinə götürəcəyi riskin maksimum ölçüsü müəyyən edilməlidir. Risk iştahası (bankın qəbul etdiyi riskin maksimum ölçüsü) “Risqlərin idarə edilməsi Strategiyası” vasitəsilə təyin edilir. “Risqlərin idarə edilməsi Strategiyası” isə bankın “Strateji Planı” əsasında hazırlanır. Risklərin qəbul edilməsi bankın bu risklərin nəticələrinin müstəqil şəkildə qarşısını alma və ləğv etmə öhdəliyini öz üzərinə götürdüyünü nəzərdə tutur.

Bank bankdaxili risklərin idarə edilməsi sistemini yaradan zaman aşağıdakı məqsədləri güdür:

- işin səmərəliliyinin artırılması: mümkün itki mənbələrinin aşkar edilməsi, bu itkilərin azaldılması və xalis gəlirin maksimum artırılması;
- bankın inkişafının sabitliyinin artırılması, onun dəyərinin tam və ya qismən itirilməsi mümkünlüyünün azalması;
- cəmi riskin (və mümkün itki həcmnin) səviyyəsi ilə Bankın şəxsi kapitalının səviyyəsi arasında uyğunluğun təmin edilməsi;
- bankın reputasiyasının qorunması və bazar mövqeyi risklərinin azaldılması məqsədlərinin təmin edilməsi.

Bankda risklərin idarə edilməsi siyasəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır (Apostolik R., Donohue C., Went P., 2009):

A. Strategiya – Bankın inkişaf Strategiyasının işlənməsi prosesində risklərin bankın işgüzar fəaliyyətinə (onun əməliyyatlarına, alətlərinə, valyuta strukturuna, işçilərin ixtisaslaşma səviyyəsinə) təsiri əks olunur, bank üçün məqbul risk səviyyəsi müəyyən edilir, onun əməliyyatların gəlirliyinə, aktivlərin keyfiyyətinə və kapitalla təsiri qiymətləndirilir. Strateji istiqamətlər təyin edilir

B. Üsullar – Səciyyəvi risklərin qiymətləndirilməsi üsulları təyin edilir. Üsullara modellərin təsdiqi və təsviri meyarları daxildir. Onların hər ikisi də müntəzəm olaraq yenilənməlidir.

C. Prosedurlar – Səciyyəvi prosedurlar əsasında risklərin ayırd (identifikasiya) edilməsi, qiymətləndirilməsi və səviyyəsinə nəzarət həyata keçirilir. Belə təfərrüatlı prosedurlar bütün elementləri, işçilərin dəqiq fəaliyyətini, onların cavabdehlik sahəsini, müstəqil qərar qəbul etmə həddlərini, limitlərin struktur və həcmələrini, Struktur bölmələrinin qarşılıqlı əlaqə prosedurlarını təsvir edir.

D. Nəzarət – yerinə yetirilən əməliyyatlar həm təsdiq edilmiş prosedurlara uyğunluğu, həm də bu prosedurların məqbulluq dərəcəsi nöqtəyi nəzərindən idarə edilir. Kredit komitəsi, aktiv və passivlərin idarə olunması komitəsi, müvafiq struktur bölmələr risklərin hərtərəfli nəzarətini həyata keçirir.

E. Yeniləmə – Strategiya, riskin qiymətləndirilməsi üsulları, tənzimləmə, prosedurlar müntəzəm olaraq yenilənməlidir ki, dəyişən xarici mühitə və işgüzar fəaliyyətin səciyyəvi xüsusiyyətinə dəqiq reaksiya verilsin.

Ölkələrin bank nəzarəti orqanları prudensial idarəetmə fəaliyyəti çərçivəsində bir çox iqtisadi normativ göstəricilər sistemi müəyyənləşdirirlər. Bu əmsallara misal olaraq, I dərəcəli və məcmu kapitalın adekvatlığı əmsalları, ani likvidlik əmsalı, birgə borcalanlar qrupu üzrə kredit riskinin maksimum həddi, sərbəst dönərli valyuta üzrə məcmu açıq valyuta mövqeyi, qapalı valyuta üzrə məcmu açıq valyuta mövqeyi, leverec əmsalı və s. aid etmək olar.

Maliyyə sektorunda və xüsusilə də, banklarda risklərin idarə edilməsini aşağıdakı əsas qruplarda təsvir etmək olar:

- Kredit riski;
- Əməliyyat riski;
- Hüquqi risklər;
- Bazar riskləri (xarici valyuta, faiz dərəcəsi, kapital və əmtəə riskləri);
- Likvidlik riski.

Bank fəaliyyətindəki bir çox əsas risk növləri sırasında kredit riskləri əsas yer tutur. Necə deyərlər, harada ki gəlir əldə etmək imkanı var, orada da risk ilə qarşılaşma ehtimalı olacaqdır. Bu amil ölkə bankları üçün daha xarakterikdir.

Kredit risklərində müəyyən və qeyri-müəyyən itkilər ilə qarşılaşıla bilər. Bu risklər bankın fəaliyyətindən asılı olan və ya olmayan amillərdən baş verə bilər.

Kredit riski – kontragentin öz borc öhdəliklərini vaxtında və ya tam şəkildə icra edə bilməmə riskidir və eyni zamanda, bu öhdəliyin yerinə yetirilə bilinməsinə səbəb olan faktorların mövcudluğudur. Kredit riski bankdaxili amillər nəticəsində, yəni portfelin düzgün idarə edilməməsi və kreditləşmə prosesinin sağlam və düşünülmüş təşkil edilməməsi nəticəsində də yarana bilər. Həmçinin, kredit risklərinə borcalanın müflisləşməsi, fraud halları, ölkədəki sosial-iqtisadi faktorlar və s. də səbəb ola bilər.

Kredit riski bankın balansında kredit aktivlərinin payının artması və bu aktivlərin uzunmüddətli yerləşdirilməsi halında da arta bilər. Kredit riskinin səviyyəsi əsasən aşağıda göstərilən amillərdən daha çox asılıdır:

- iqtisadi-siyasi və sosial vəziyyət;
- borcalanın ödəmə qabiliyyəti;
- müştərinin statusu;
- kreditin növü, ödəniş qrafiki, girov təminatı, zəminlik və s.

Bank və müştəri münasibətlərindəki risklər də həmişə gözləniləndir. Bu risklərə misal kimi, kredit mütəxəssisinin səriştəsizliyi, müştərinin ödəmə qabiliyyətinin aşağı düşməsi halında və s. kredit müqaviləsinə mövcud dəyişiklik və

ya güzəştlərin əlavə edilməsi üçün yenidən baxılması aid edilə bilər. Göründüyü kimi bu tip risklər həm daxili və həm də xarici faktorlardan asılı ola bilər. Reallıqda borcalanın müflisləşməsi, ailə-məişət problemləri, kreditorlardan pul axınının aşağı düşməsi və s. kiçik səviyyədə xarici səbəblərə misal ola bilər.

Müştərinin kredit əldə etmək üçün banka ünvanlandığı müraciətinin düzgün qiymətləndirilməməsi, borcalanın təqdim etdiyi təminatın zəifliyi və ya ümumiyyətlə olmaması, kredit portfelinə zəif nəzarət və s. amillər də kredit risklərini doğuran daxili səbəblər sayılır.

Kreditləşmə prosesində bankın planlaşdırdığı və qazanılması potensialı olan xalis mənfəətin 0-15% həcmində baş verən itkilər minimal riskli hesab olunur. Lakin, hesablanmış xalis mənfəətin 15-50%-i həcmində olan itkilər yüksək riskli sayılır. Ekstrimal həddli risk itkilərin 50-75% həcmində olmasıdır. Hesablanmış xalis mənfəətinin 75-100% nisbətində olan itkilər yolverilməz risk adlanır. Bu çoxluğun qəbul etdiyi normalardır. Lakin hər bir bank öz biznes profilinə uyğun olaraq risk qiymətləndirməsini müxtəlif formada təsnifləşdirə bilər.

Kredit riskinin əsas faktorlarına aşağıdakıları aid etmək olar:

a) borcalana bağlı kredit risklərinin faktorları olaraq:

- ölkədə baş verən böhranlar, bazarlarda baş verən əlverişsiz tendensiyalar, infilyasiya və s. bir sıra iqtisadi və siyasi şəraitin yaratdığı qeyri-stabillik;
- borcalanının maliyyə durumunun dəyişməsi;
- borcalanın kredit tarixçəsinin keyfiyyəti;
- müştərinin şəxsi keyfiyyəti (qeyri-dəqiq məlumatların təqdim edilməsi, intizamsızlıq) və s.

b) ümumilikdə kredit riski faktorları olaraq:

- AMB-nin pul-kredit siyasətinin tendensiyaları (uçot faiz dərəcəsi, məcburi ehtiyat normaları, prudensial normativlər və s.);
- Bankdaxili kredit siyasətinin dəyişməsi;

- şəxsi faktorlar (əməkdaşların davranışı, professional keyfiyyətləri, fraud halları)və s.

Əməliyyat riski dedikdə bank əməliyyatlarının uyğunsuzluğu və ya əməliyyatların aparılmasının daxili prosedurlarının pozulması, işçilərin və üçüncü tərəflərin təsadüfi və ya qəsdən qanunsuz hərəkəti (hərəkətsizliyi), tətbiq edilən texnoloji, informasiya və digər sistemlərin uyğunsuzluğu və ya sıradan çıxması, həmçinin xarici hadisələrin təsiri nəticəsində yaranan itkilərin baş vermə riski başa düşülür.

Əməliyyat riskinin idarə edilməsi üçün bank aşağıdakı üsul və mexanizmlərdən istifadə edir:

- bank proseslərinin rəsmiləşdirilməsi və dəqiq reqlamentləşdirilməsi;
- sövdələrin aparılması prosedurunun, əməliyyatların təşkili texnologiyalarının, müqavilələrin bağlanması standartlaşdırılması;
- səlahiyyətlərin dəqiqləşdirilməsi və qərarların qəbulu və əməliyyatların yerinə yetirilməsi zamanı cavabdehlik səviyyələrinin təyin edilməsi;
- əməliyyatların aparılmasına növbəti nəzarət;
- əməliyyat riski hadisələrinin və bununla bağlı yaranan itkilərin “daxili məlumat saxlanma sistemi”ndə qeyd edilməsi;
- əməliyyat riskinin qiymətləndirilməsi (özünüqiymətləndirmə üsulu, qiymətləndirmə vərəqələri üsulu, faktiki itkilərin bölüşdürülməsinin statistik təhlili və s.);
- əməliyyat riski ilə bağlı itkilər üçün ayrılan kapitalın hesablanması (baza göstərici üsulu, standartlaşdırılmış yanaşma, və s.);
- əməliyyat riskinin səviyyəsinin monitorinqi (əməliyyat riskinin əsas göstəriciləri üsulu, əməliyyat riskinin limitləri);
- şəraitin modelləşdirilməsi – böhran şəraitləri ssenarilərinin və Bankın maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin aramsız işini və bərpasını təmin etmək üçün tədbirlər planının hazırlanması;

- bank əməliyyatlarının yerinə yetirilməsinin, təşkilinin, uçotunun və nəzarətinin avtomatlaşdırılmış texnologiyalarının tətbiq edilməsi;
- bankın avtomatlaşmış informasiya sisteminin təhlükəsizlik tələblərinə uyğunluğunun yoxlanması;
- bankın fəaliyyətinin əməliyyat risklərinin xarici sığortası;
- əməliyyat risklərinin ayrı-ayrı növlərinin üçüncü tərəflərə təhvil verilməsi (autosorsinq).

Əməliyyat riskləri aşağıda sadalananların baş verməsindən yaranan zərər riskidir:

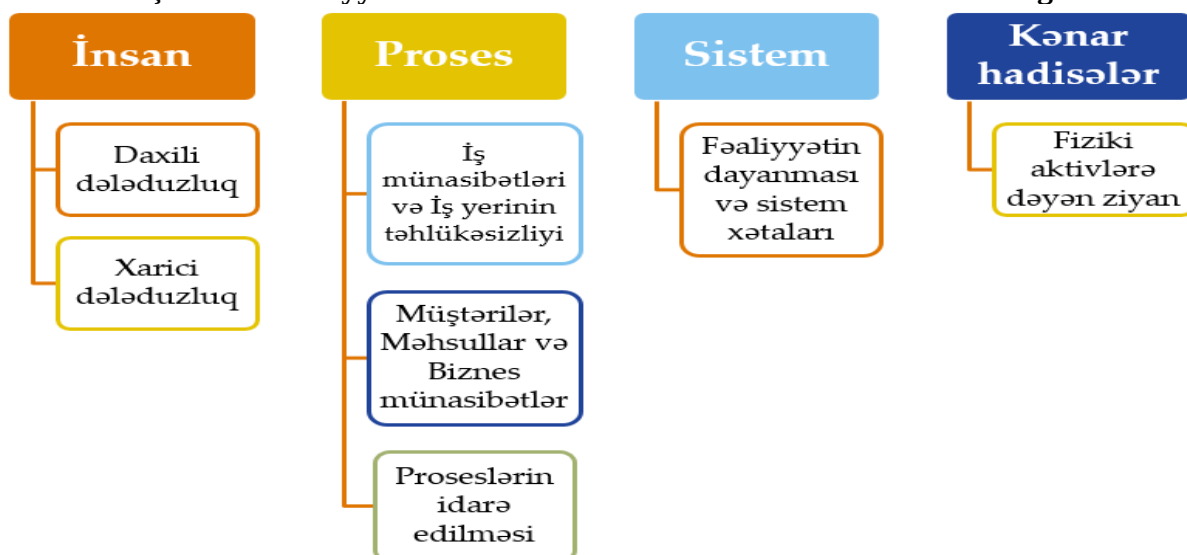
- ❖ daxili proseslər;
- ❖ insanlar;
- ❖ sistem;
- ❖ kənar hadisələr.

Əməliyyat riskinin idarə edilməsi prosesində Bank əməliyyat riski hadisələrini aşağıdakı sahələr üzrə qruplaşdırır (*Basel Committee on Banking Supervision, June 2006*):

- daxili fırldaqçılıq;
- xarici fırldaqçılıq;
- bank və ya onun işçiləri tərəfindən əmək qanunvericiliyinin pozulması;
- digər qanunvericiliyin, müştəri xidmətlərinin göstərilməsi şərtlərinin və bank fəaliyyəti normalarının pozulması;
- bankın maddi aktivlərinin zədələnməsi və ya itirilməsi;
- texnoloji avadanlıq və sistemlərin işinin pozulması;
- bankın fəaliyyətinin idarə edilməsi ilə bağlı pozuntular və ya səhvlər;
- kontragentlər və kənar xidmət təchizatçıları tərəfindən öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi səbəbindən əməliyyatların aparılmasının pozulması.

Göründüyü kimi, əməliyyat riskləri bank fəaliyyətinin bütün proseslərini əhatə etməklə, gündəlik iş prosesində ortaya çıxma biləcək hər bir gözlənilməz hadisələrin qarşısının alınmasında ciddi rol oynayır.

Şəkil 1: Əməliyyat risklərinin risk hadisələrinin təsnifatı üzrə bölgüsü

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir: (BİS; Basel Committee on Banking Supervision, last update 15.12.2019, “Calculation of RWA for operational risk”)

Bazar riski dedikdə riskin bazar amillərinin: faiz dərəcələrinin, fond dəyərlilərinin qiymətinin, valyuta məzənnələrinin, volatilliyin və s. hərəkəti ilə şərtlənən ticarət portfeli mövqelərinin bazar dəyərinin əlverişsiz dəyişməsi nəticəsində bankın maliyyə itkiləri ilə üzləşməsi və yaxud maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi riski başa düşülür.

Ticarət portfeli dedikdə bazar dəyəri bazar riskinin təkrar satışdan gəlir əldə edilməsi məqsədilə hazırlanan və saxlanan amillərinin, həmçinin bununla bağlı yaranan bazar risklərinin hedcinqinin təsirinə məruz qalan maliyyə alətləri mövqelərinin cəmi başa düşülür.

Bank üçün bazar riskinin maddi cəhətdən əhəmiyyətli olan növləri aşağıdakılardır (*Crouhy M., Galai D., Mark R., 2006*):

- Faiz riski – faiz dərəcəsinin dəyişməsinə həssas olan, tərkibində faiz dərəcəsinin dəyişməsi riski, gəlirlilik ayrısının forması və bazis riski xüsusi qeyd edilən ticarət portfelinin maliyyə alətinin əlverişsiz dəyişməsi nəticəsində maliyyə itkilərinin yaranması riski.
- Fond (qiymət) riski – fond dəyərliləri bazarında dövriyyədə olan maliyyə alətinin, o cümlədən fond dəyərliləri bazarında dövriyyədə olan maliyyə

alətlərinə əsaslanan və tərkibində ümumi və səciyyəvi risklər xüsusi qeyd edilən maliyyə alətləri törəmələrinin bazar dəyərinin əlverişsiz dəyişməsi nəticəsində maliyyə itkisinin yaranması riski.

- Valyuta riski – tərkibində konversiya arbitraj əməliyyatları (ticarət günü ərzində) riski və bankın açıq valyuta mövqeləri üzrə valyuta riski (ticarət gününün sonuna) xüsusi qeyd edilən və maliyyə alətlərinin xarici valyuta məzənnələrinin dəyişməsi ilə şərtlənən maliyyə alətlərinin dəyərinin əlverişsiz dəyişməsi nəticəsində maliyyə itkisinin yaranması riski.

Bazar riskinin idarə edilməsi üçün Bank aşağıdakı üsullardan istifadə edir (*BIS*;

Basel Committee on Banking Supervision; January 2019 (rev. February 2019)):

- standartlaşdırılmış yanaşma;
- VaR üsulundan istifadə etməklə “risk altında olan dəyər” hesablanması;
- bazar riskinin ssenari təhlili və stress sınağı;
- bazar riskinin göstəricilərinin limitlərinin təyini və idarə edilməsi
- Valyuta riskinin 3 əsas tərkib hissəsini qeyd etmək olar.

Bazar riskinə nəzarət məqsədi ilə Bank bazar riskinin aşağıdakı limitlər strukturundan istifadə edir:

- VaR limitləri;
- maliyyə nəticələrinin limitləri;
- açıq valyuta mövqelərinin limitləri;
- həssaslıq limitləri;
- konsentrasiya limitləri;
- aktivlərin likvidlik limitləri.

Kapital riski - bankın aldığı qiymətli kağızların dəyərinin əlverişsiz dəyişməsi ilə əlaqədar yaranan risk;

Açıq valyuta mövqeyi riski- Valyutada olan aktivlərlə valyutada olan öhdəliklər arasındakı saldonun dəyişməsindən yaranan riskdir.

Əmtəə riski - əmtəə-mal qiymətlərində baş verən dəyişikliklər nəticəsində yaranan riskdir. (qiymətli metallar,fyuçers,forvard müqavilələri və s.)

Likvidlik riski dedikdə likvid aktivlərin kifayət həcmdə olmaması və yaxud bankın öz öhdəliklərini yerinə yetirməsi və ya planlaşdırılmış aktiv əməliyyatların maliyyələşdirilməsi üçün lazım olan vəsaitlərin (məqbul qiymətlə) səfərbərliyinin mümkün olmaması nəticəsində maliyyə itkilərinin yaranması və yaxud bankın fəaliyyət göstəricilərinin pisləşməsi riski başa düşülür.

Aktivlərin likvidlik riski dedikdə valyuta mövqeyinin həcmnin təklifin standart həcmindən çox olması və ya maliyyə bazarının işinin pozulması səbəbindən aktivlərə olan tələbin azalması nəticəsində tələb olunan vaxt müddəti ərzində aktivlərin realizə edilməsi zamanı maliyyə itkilərinin yaranması riski başa düşülür.

Likvidlik riskinin idarə edilməsi üçün Bank aşağıdakı üsullardan istifadə edir
(Pohl M., Financial Stability Institute, October 2017):

- ödəniş mövqeyinin və ödəniş təqviminin formalaşdırılması;
- maliyyələşdirmə matrisasının və likvidlik mövqeyinin fərqlərinin hesablanması;
- mütləq normativlərin və likvidliyin daxili əmsallarının hesablanması;
- likvidlik göstəricilərinin ssenari təhlili və stress sınağı;
- likvidlik göstəriciləri limitlərinin təyini və nəzarəti;
- əməliyyatların (likvidliyin) fondlaşdırılması planının hazırlanması;
- böhran şəraitində likvidliyi idarə etmə planlarının hazırlanması.

Likvidlik riskinin idarə edilməsi prosesində bankın strategiyası aşağıdakı əsas prinsiplərə əsaslanır:

- ödənişlərin aramsız həyata keçirilməsi və bankın öhdəliklərinin həyata keçirilməsi;
- azad pul vəsaitlərinin səmərəli yerləşdirilməsi;
- likvidliyin bərpa edilməsinin mümkün mənbələrinin müntəzəm qiymətləndirilməsi;

- cəlb edilmiş və yerləşdirilmiş vəsaitlərin təyin edilmiş məhdudiyyətlərdən (limitlərdən) artıq müddət ərzində ödənmə müddətinə paylanmasına yol verməmə;
- maliyyələşdirmə mənbələrinin və pul vəsaitlərinin yerləşdirilməsi istiqamətlərinin diversifikasiyası;
- bankın rəhbərliyi, səhmdarları, müştəriləri, kontragentləri və digər maraqlı tərəflər üçün ödəniş qabiliyyətinin şəffaflığının təmin edilməsi.

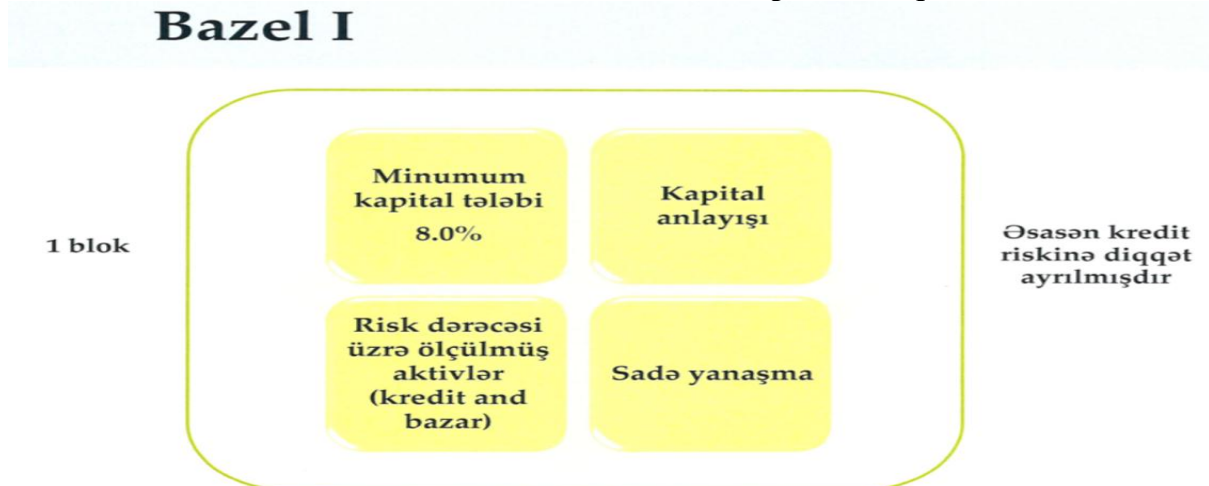
Banklar öz fəaliyyətlərində mənfəət əldə etdikləri ilə yanaşı hər zaman itkilərlə qarşılaşa biləcəklərini də diqqətdə saxlamalıdırlar. Məhz risklərin idarə edilməsi bu kimi gözlənilməz hadisələrdən bankı müəyyən qədər sığortalamalıdır. Buna görə də risklərin idarə edilməsi və minimallaşdırılması zamanı istifadə olunan ssenarilər və irəli sürülən fərziyələr kifayət qədər real yanaşmalar üzərində qurulmalı, heç də həmişə nəzəri əsaslarla idarə edilməməlidir. Çünki, risk faktoru daim yenilənə bilən xüsusiyyətinə malikdir və bunun nəzəri əsasları olmaya bilər.

1.2. Risklərin idarə edilməsində yeni standartların xüsusiyyətləri

1974-cü ildə dünyanın qabaqcıl ölkələrinin Mərkəzi Bankları vasitəsi ilə **Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı (BİS)** təsis edildi və bundan sonra İsveçrənin Bazel şəhərində **“Bazel Komitəsi”** adlı qurum meydana gəldi. Bu sazişin ilkin və əsas məqsədi hər bir ölkənin banklara nəzarət orqanı üçün metodiki tövsiyələr hazırlamaq və əsasən də kredit risklərindən qorunmaq üçün kapitala olan tələbin müəyyənləşdirilməsi idi. Bu tədbirlər çərçivəsində 1988-ci ildə bankların potensial maliyyə böhranlarına qarşı davamlılığının təmin edilməsi üçün məcmu kapitalın risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərə nisbətində dair minimum 8% normativ əmsal təyin etdi. Elə həmin il kapital adekvatlığı standartları ilə bağlı beynəlxalq qaydalar toplusu- **“Bazel-I”** sazişi ərsəyə gəlmiş oldu. Bu standartlar bankların prudensial normativləri üçün ilk metodiki tövsiyələr toplusu oldu. Sonradan banklar texnoloji

inkişafı sayəsində daha fərqli risk faktorlarını effektiv formada müəyyənləşdirə bildi. İqtisadi kapitalın paylanması (**Economic Capital Allocation**) (daha ətraflı məlumat üçün: www.bis.org.com) metodologiyasının əsasında öz fəaliyyətlərindəki risklərin həcminə uyğun kapital tələbini ayırd edə bilirdilər.

Şəkil 2: “Bazel-I” standartlarının ilkin şərtlər toplusunun qısa interaktivi

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır (Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının metodiki vəsaitləri, Bakı-2018)

“Bazel-I” standartlarında hər bir risk qrupu üçün ehtiyac duyulan kapital tələbi müəyyənləşdirilirdi və burada bank aktivlərinin bölgüsü də öz əksini tapmışdı. Bazar risklərinin kapital adekvatlığının ölçülməsində istifadə olunması 1996-cı ildən sonra aparılan dəyişikliklərin nəticəsində baş verdi.

Banklar hansı səbəbdən kapital adekvatlığı tələblərinə riayət etməlidir? Bildiyimiz kimi istənilən qurumun əsasını kapital təşkil edir və sonradan cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına aktivlərin digər hissəsi formalaşdırılır. Məhz banklar mövcud fəaliyyətləri çərçivəsində apardıqları əməliyyatların xarakterindən asılı olaraq itkilərlə qarşılaşma ehtimalı ilə hər zaman üz-üzə olduqları üçün şəxsi kapitalla təzyiq potensial gözlənti hesab olunur. Çünki, bu kimi arzuolunmaz halları yalnız kapital ilə kompensasiya etmək olar. Ona görə ki, arzu edilməyən hallarda (əsasən də böhran, mikro səviyyədə isə hansısa segment və ya borcalanın müflisləşməsi vəziyyətində) aktivlərin əridilməsi hesabına öhdəliklərin bağlanması

likvidlik qəpi nöqtəyi-nəzərindən hər zaman planlaşdırıldığı kimi olmur. GAP-ingiliscədən tərcümədə “boşluq” deməkdir. Aktivlərlə öhdəliklər arasında uçurumun yaranmasından əmələ gələn riskdir. Deməli, kapital istənilən bankın əsas dayağı hesab olunur. Bank öz investisiya imkanlarını yalnız kapital hesabına genişləndirdikdə digər maliyyə qurumlarına nisbətən uzunmüddətli davamlılığa və böhranlara qarşı dayanıqlılığa malik ola bilər.

“Bazel-I” aşağı reytingli müştərilər ilə yuxarı reytingli müştərilər arasında ciddi fərq yaratmırdı. Buna görə də o dövrlərdə banklar müştəri seçimini riskli olduğu halda olsa da daha yüksək faiz gəlirliliyi əsasında edirdilər. Bu kimi tendensiya­ların gələcəkdə daha ciddi problemlərə səbəb olacağını təsəvvür etməmək mümkün deyildir. Əsas problem orasında idi ki, kredit risklərinə görə kapital tələbi həmin kredit öhdəliyinin zəriri anında formalaşırdı. Lakin, bazar riski və sonradan əməliyyat risklərinə görə kapital tələbinin hesablanması bu tip mexanizm tətbiq edilməmişdir. Məhz XX əsrin 90-ci illərində baş vermiş böhran göstərdi ki, “Bazel-I” standartlarında ciddi çatışmazlıqlar vardır və bu çatışmazlıqların nəticəsində bir çox ölkələrin bank bazarı çökmüşdü. Əlbəttə ki, bu böhranın ən əsas səbəblərindən biri ölkələrin bank nəzarəti orqanlarının maliyyə bazarlarına vaxtında müdaxil etməməsi və tənzimləyici funksiyaların tam şəkildə işləməməsi də olmuşdu.

“Bazel-I” standartı dörd əsas elementi özündə cəmləşdirir.

1. Risklərin qiymətləndirilməsi yalnız bazar və kredit nöqtəyi-nəzərdən aparılırdı;
2. Bank kapital I dərəcəli və məcmu kapital (I dərəcəli ilə II dərəcəli kapitalın cəmi) olaraq hesablanırdı;
3. Məcmu kapitalın RÜÖA nisbəti minimum 8%, I dərəcəli kapitalın RÜÖA nisbəti isə minimum 4%;
4. Bazel Komitəsinin tələb etdiyi çəki əmsalları ilə RÜÖA hesablanırdı.

“Bazel-I” standartına görə məcmu kapital aşağıdakı əsas elementlərin cəmindən ibarətdir:

- Bölüşdürülməmiş mənfəət/zərər, dövriyyəyə buraxılmış adi səhmlər, kapital artıqlığı (I dərəcəli kapital);
- cari ilin mənfəəti, kapitalın hibrid elementləri, subordinasiya borc öhdəlikləri (II dərəcəli kapital) (ümumiləşdirilərək yazılıb. **mənbə:** Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı, 24.04.2019, “Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları”, Maddə: 5, 6, 7).

Kapitala daxil olan elementlərin müəyyənləşdirilməsi hər bir ölkənin nəzarət orqanı tərəfindən fərqli ola bilər. Həmçinin I dərəcəli kapitaldan bank tərəfindən hüquqi şəxslərin kapitalında iştirak pay məbləği tutulmalıdır. Kapitalın əsas qiymətləndirilmə aləti RÜÖA əmsalları ilə müəyyənləşdirilir. Belə ki, bu standart əsasən aktivlərin RÜÖA olaraq qiymətləndirilməsi zaman bu aktivlər 0%,10%,20%,50% və 100% olmaqla beş qrupa ayrılır. Lakin bəzi ölkələrdə (həmçinin Azərbaycanda) xarici valyutada olan təminatsız aktivlər 120% ilə qiymətləndirilir. Səbəb bu aktivlərin daha riskli olmasıdır.

“Bazel-I” standartında Bazel Komitəsinin kapitala münasibətdə yanaşması aşağıda qeyd edilən xüsusiyyətlərə malikdir:

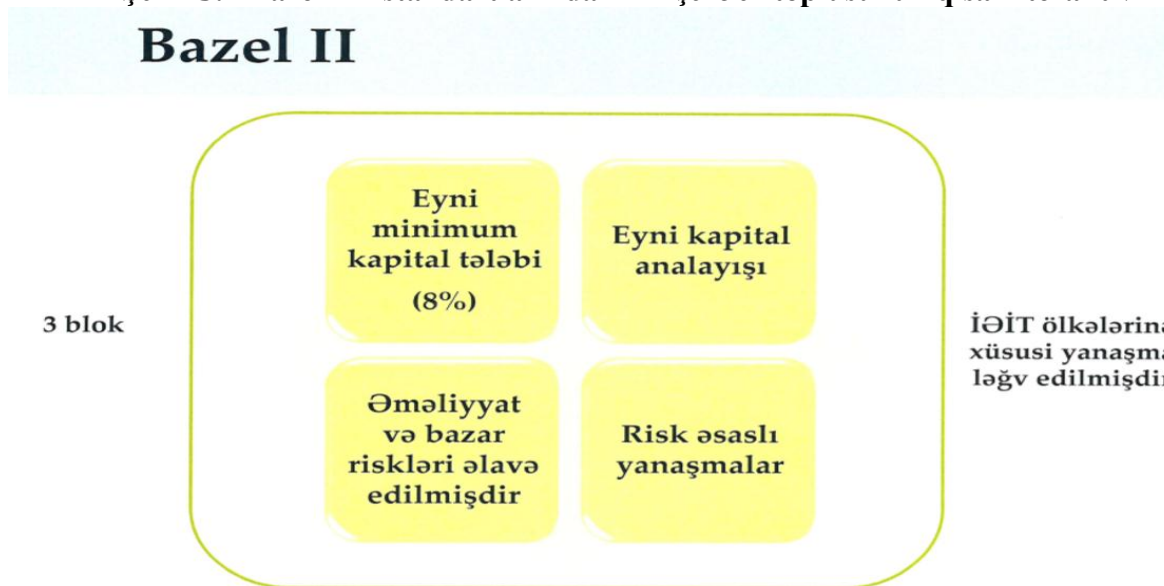
- kifayət qədər sadədir;
- universaldır və hər bir banka tətbiq etmək mümkündür;
- Kredit portfelinin aqressiv şəkildə şişirdilməsinə qarşıdır və kapital tələbi aktivlərin keyfiyyət diversifikasiyasına əsaslanır;
- aktivlərin balans dəyərində əsaslanan risk qiymətləndirilməsinə malikdir;
- Banklara adekvat şəkildə kapital tələbi müəyyənləşdirməyə icazə verir və onların müqayisə edilməsini asanlaşdırır.
- Bu standartın bəzi mənfə xüsusiyyətləri də vardır:
- Aktivlərin RÜÖA olaraq bölgüsünün daha detallı olmaması;
- Kapital tələbinin qiymətləndirilməsində yalnız kredit və bazar risklərinin nəzərə alınması;
- Kapitalın aşağı həddinin iqtisadi kapitaldan fərqlənməsi.

Banklar öz fəaliyyətlərini genişləndirdikcə məlum oldu ki, risklər təkcə kreditlərlə deyil, həm də bazar əməliyyatları ilə bağlı ortaya çıxa bilər. Bu səbəbdən 1996-cı ildə Bazel Komitəsi yeni bir saziş hazırladı və burada bazar risklərinə dair kapital tələbi öz əksini tapmış oldu.

Təcrübə artdıqca bu saziş daha da təkmilləşdirilərək, 1999-cu ildən tərtib edilməyə başlanılan **“Bazel-II”** standartı ərsəyə gəlmiş oldu və bu sazişin III versiyası 2003-cü ildən açıqlanmağa başlandı. Lakin, əvvəldən nəzərdə tutulduğu kimi bu sazişdən istifadə 2007-ci ilin əvvəllərindən olmaqla başlandı. Bu saziş 500 səhifədən ibarət olmaqla, əsas 3 sütundan ibarətdir:

1. Minimum kapital tələbi;
2. Nəzarət və Tənzimləmə mexanizmləri;
3. Məlumatların açıqlanması (Bazar intizamı standartları).

Şəkil 3: “Bazel-II” standartlarında ilkin şərtlər toplusunun qısa interaktivi

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır, (Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının metodiki vəsaitləri. Bakı-2018)

Bu yeni standartla bazar risklərinə dair kapital tələbi əsas meyar kimi istifadə edilməyə başlandı. Əlavə olaraq, əməliyyat risklərinə əsaslanan kapital tələbi də ortaya çıxdı. Hal-hazırda Azərbaycanda kapital tələbi məhz “Bazel-II” standartlarının tələbinə uyğunlaşdırılmışdır.

Şəkil 4: “Bazel-II” standartlarında 3 blok

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır, (Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının metodiki vəsaitləri. Bakı-2018)

“Bazel-II” standartı üç əsas elementə sahibdir:

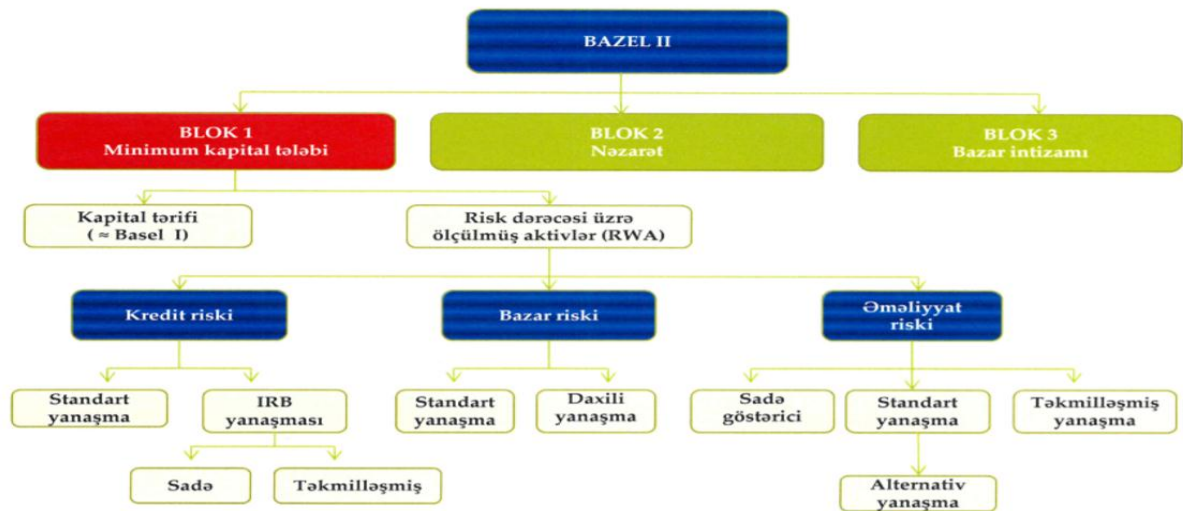
- Daha mütərəqqi və geniş əmsallarla hesablanan riskli aktivlər üzrə meyarlar;
- Nəzarət orqanlarının funksiyalarının genişləndirilməsi;
- yeni olaraq bazar intizamı qaydalarına yer ayrılması.

Buna uyğun olaraq, AB-də CAD-ın kapitalın tələbi ilə bağlı yeni direktivi Bazel sazişinə uyğun və onun tövsiyyələrinə uyğun olaraq tərtib edilmişdir. Bu yeni sənəd AB-nin bütün növ maliyyə qurumlarına və kredit təşkilatlarına tətbiq olunması üçün hazırlanmışdır. Əlavə olaraq, AB tərkibinə daxil olmamasına bəmayaraq, bu ittifaq daxilində əməliyyatlar apardığı və ümumilikdə fəaliyyətini qurduğu hesab olunan bütün beynəlxalq maliyyə qurumları da həmin direktivin tələblərinə riayət etməli idi.

“Bazel-II” standartı, banklarda kapital adekvatlığının qiymətləndirilməsi ilə əlaqədar “**Basel Committe on Banking Supervision**” tərəfindən hazırlanan və dünyanın yetkin ölkələrində istifadə olunan metodiki tövsiyyələr toplusudur. Bu standartların köməyi ilə banklar mütəmadi olaraq, öz requlyativ tənzimləmə çərçivələrini zamanın tələbinə uyğunlaşdırı bilirlər.

Şəkil 5: “Bazel-I” və “Bazel-II” standartlarının tipik xüsusiyyətlərinin qarşılıqlı interaktivliyi

Bazel II

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır, (Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının metodiki vəsaitləri. Bakı-2018)

“Bazel-II” standartı, banklarda kapital adekvatlığının qiymətləndirilməsi ilə əlaqədar **“Basel Committee on Banking Supervision”** tərəfindən hazırlanan və dünyanın yetkin ölkələrində istifadə olunan metodiki tövsiyyələr toplusudur. “Bazel-II” bazar intizamını daha da təkmilləşdirmək və bank sistemində risklərin keyfiyyətli idarə edilməsinə və eləcə də, kapital adekvatlığının ölçülməsi səmərəliliyini yüksəltmək və bununla da, bank sektorunun daha sağlam qurulması nöqteyi-nəzərindən əhəmiyyətli hesab olunur. “Bazel-II” kapital tələbinin hesablanması, adekvatlığının ölçülməsi və bazar intizamını qorumaqla, məlumatların ictimaiyyətə hansı formada açıqlanması ilə əlaqəli tövsiyyələri əhatə edir.

Düşünürük ki, son illərdə maliyyə sektorunda olan qarışıqlıqları artması (əsasən də direvativlərlə olan əməliyyatlar ilə) və bu sferanın idarə edilməsində yaranan çətinliklər zəmnində “Bazel-II” standartı bu fəaliyyətlərlə bağlı olaraq risklərin idarə edilməsini daha səmərəli formada həyata keçirməyə imkan verir. Məhz “Bazel-II” standartı meydana gəldikdən sonra banklar risklərin idarə edilməsi ilə bağlı narahatlıqlarını gizlədə bilmədilər.

Cədvəl 1: “Bazel-I” və “Bazel-II” standartlarındakı əsas fərqlər

Bazel-I	Bazel-II
İƏİT üzvü olan ölkələr 0 faiz, digər ölkələr isə 100 faizli risk qrupuna daxildir	Bu yanaşma tam olaraq aradan qaldırılıb. Burada qeyri-müəyyən və potensial risklər üçün minimum kapital müəyyənləşdirilir. Fəaliyyət əsasən bank nəzarəti istiqaməti üzrə gücləndirilir, həmçinin, bazar intizami və risk idarəetməsini daha da effektivləşdirmək əsas hədəflərdən biridir.
Kredit riskləri həm də borcalanın reytinginə əsasən müəyyənləşdirilir.	“Bazel-II” standartında daha detallı üsullardan istifadə edilir. Həmçinin, nəzarət orqanının icazəsi əsasında daxili reyting-qiyətləndirmə sistemi də yaradıla bilər.
“Bazel-I”-də Kapital adekvatlığının ölçülməsi kredit və sonradan da bazar riskləri üzrə aparılır.	“Bazel-II” standartında əməliyyat riski də bu hesablanmaya əlavə olunmuşdur. “Bazel-II” standartında əməliyyat risklərini doğuran faktorlar da kapital tələbinin tərkibinə daxil edilmişdir (daxili proseslər, insan, sistem, kənar hadisələr)
Bazel-I”-də maliyyə sektoruna bank nəzarəti orqanlarının müdaxiləsi nəzərdə tutulmamışdır.	“Bazel- II” standartında isə tam əksinə, bu nəzarətin gücləndirilməsi tələbi var idi.
“Bazel-I”-də məlumatların ictimaiyyətə açıqlanması (bazar intizami) nəzərdə tutulmayıb.	“Bazel- II” standartında isə əksinə, bazar intizami tələbi var.

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir: (Ferreira C., Jenkinson N., and Wilson C., 2019, IMF, “From Basel I to Basel III: Sequencing Implementation in Developing Economies”)

Göründüyü kimi, “Bazel-II”-nin əhatə və tənzimləmə imkanları “Bazel-I”-dən daha geniş və məntiqlidir. “Bazel-II”-də həm risklərin ölçülməsi və həm də risklərin idarə edilməsinə böyük əhəmiyyət verilir. Arxayın şəkildə demək olar ki, “Bazel-II” standartı bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və onların fəaliyyətinə nəzarətində yeni mexanizmlər gətirən bankçılıq, maliyyə və risk fenomenidir. İnformasiyanın açıqlanmasında hər bir ölkə müstəqil olaraq qaydalar sistemi qurmuş və banklar haqqında ətraflı və çeşidli cari informasiyanı özlərinin müəyyənləşdirdiyi dövrüləklə ictimaiyyətə təqdim olunmasını təmin edir. Bu standart banklarda risklərin idarə edilməsinə inamı daha da artırmış və nəticədə xarici investorlar tərəfindən maliyyələşmə imkanlarını genişləndirmişdir.

“Bazel-II” standartında bank nəzarəti orqanına tələblərin olmasına baxmayaraq, bəzi ölkələrdə bu tənzimləmələr tam şəkildə həyata keçirilməyərək, maliyyə sektorunun bəzi iştirakçılarına fəaliyyətlərində azadlıq verildi (məsələn, ABŞ ipoteka və direvativlər bazarı). Əsasən ABŞ bazarlarından qaynaqlanan 2008-ci il maliyyə böhranının baş verməsindən sonra risklərin idarə olunmasında daha tələbkar və effektiv mexanizmlərə ehtiyacın duyulduğu üzə çıxdı. Məhz bu böhrandan sonra Bazel Komitəsi yeni bir standartın- **“Bazel-III”** tövsiyələr paketinin formalaşdırılmasını vacib hesab etdi.

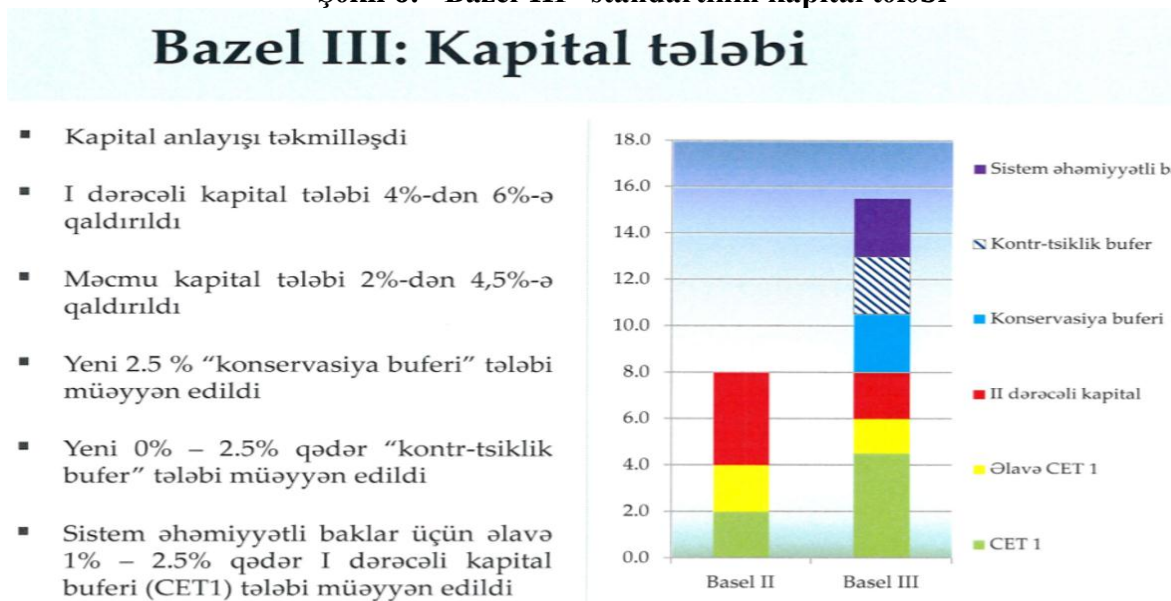
“Bazel-III” standartı üzrə tövsiyələr paketi aşağıda qeyd olunmuş nüanslar üzrə tamamlanır:

- ❖ əmələ gəlmə formasından asılı olmayaraq maliyyə-iqtisadi risklərə münasibətdə bank sektorunun dözümlülüyünün yüksəldilməsi;
- ❖ korporativ idarəçilik standartları və risklərin idarəetməsi üzrə tədbirlərin təkmilləşdirilərək genişləndirilməsi;
- ❖ bankların ictimaiyyətə açıqlanan məlumatlar kontekstində şəffaflığının artırılması;
- ❖ mikroprudensial tənzimləmə zamanı bankların daha da dözümlü olmasına istiqamətlənən mexanizmlərin tətbiqi;
- ❖ makroprudensial tənzimlənmə tədbirləri zamanı maliyyə sisteminin risklərə münasibətdə davamlılığının artırılması.

Əsasən likvidlik, kapital və makroprudensial tənzimləməyə istiqamətlənən nəzarət mexanizmləri üzrə “Bazel-III” standartına əsasən yeni davamlılıq normativlərinin tətbiq edilməsi maliyyə sferasına tövsiyə edilmişdir.

Bu standart özündən əvvəlki tövsiyə paketlərinin daha da təkmilləşdirilmiş forması olaraq, yenə də əsas diqqəti kapital adekvatlığı və likvidliyin idarə edilməsinə yönəlmişdir. Həqiqətən də, hər hansı bir qurumun kapital yetərliyi digər bütün komponentlərin də bilavasitə risksiz bir həddə saxlanılmasını təmin edə bilir.

Şəkil 6: “Bazel-III” standartının kapital tələbi

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir (Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının metodiki vəsaitləri. Bakı-2018)

Nəhayət, dünyanın bank nəzarəti üzrə orqanlarının fəaliyyətinin əsas istiqamətləri və maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsi ən prioritet amil hesab olundu. Bank sektorunda maliyyə dayanıqlılığının qorunması tədbirləri əsasən risklərin effektiv və preventiv yönümlü idarə edilməsi, makroprudensial tənzimləmə tədbirləri, bank sferasının daim tənzimlənməsi, nəzarət alətlərinin yeni keyfiyyət erasına qədəm qoyması və “Bazel-III” standartları vasitəsi ilə təkmilləşdirilməsinə yönəldildi.

II FƏSİL. BAZEL STANDARTLARINA ƏSASƏN AZƏRBAYCAN BANKLARINDA RİSKLƏRİN İEDRƏ EDİLMƏSİNİN TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycanın bank sistemində risklərin idarə edilməsinin müasir vəziyyəti

AMB dövlətlə maliyyə sistemi arasında vasitəçi rolunda çıxış edərək bank sektorunun əsasını təşkil etməkdədir. Dövlət bankı kimi, "... fəaliyyəti AR Konstitusiyası, "Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında" AR Qanun, AR Mülki Məcəlləsi, bu Qanun və bunlara müvafiq olaraq qəbul edilmiş digər normativ hüquqi aktlar, habelə, AR-nın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir" (**Mənbə:** "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu, 27.06.2019-cu il dəyişiklikləri ilə, Maddə 2.2.).

AR-da kredit təşkilatlarının fəaliyyəti AR Konstitusiyası, "Banklar haqqında" AR-nın qanunu AR Mülki Məcəlləsi, "Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında", "Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında" və "Kredit İttifaqları haqqında" AR qanunları, AR-nın digər normativ hüquqi aktları, maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının və Mərkəzi Bankın bunlara müvafiq olaraq qəbul edilmiş normativ xarakterli aktları, habelə AR-nın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir (**Mənbə:** "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu, 27.06.2019-cu il dəyişiklikləri ilə, Maddə 2.3.)

İqtisadiyyatda real sektora marağın gücləndirilməsi və inkişafı bir tərəfdən kreditləşmədəki faktiki vəziyyətdən, digər tərəfdən isə, dayanıqlı bank sisteminin fəaliyyətinin formalaşdırılmasından aslıdır. Bütün bunların əldə olunması üçün ölkədə bank fəaliyyətinin daim təkmilləşməsi və müasir tələblərə cavab verməsi fonunda işlər davam etdirilir. İndiki dövrdə bankların fəaliyyət mexanizmlərinin işlək olması üçün müəyyən şərtlərin təmin edilməsi lazımdır:

1. Bankın fəaliyyətini tam həcmdə həyata keçirə bilməsi üçün lisenziyaya sahib olması;

2. Öz fəaliyyətini həm beynəlxalq, həm ölkədaxili və həm də bankdaxili qaydalar çərçivəsində qurmalı;
3. Ölkədə və ya dünyada baş verən dəyişikliklər zəmnində özünü daim inkişaf etdirə və tənzimləyə bilməli.

Azərbaycan yüksək iqtisadi artıma və inkişaf tendensiyasına müstəqillik əldə etdikdən sonra qısa bir müddət ərzində nail ola bilmişdir. Əlbəttə ki, bu inkişafda bank sferasının rolu əvəzedilməzdir. Çünki, maliyyə sektoru ölkənin beynəlxalq arenaya çıxışında əsas həlqələrdən biridir. Son illərdə ölkədə aparılan iqtisadi islahatlar maliyyə sektoru və xüsusilə də, bank sferasından da yan keçməmişdir. Bu islahatlarda həmçinin banklarda risklərin idarə edilməsi üzrə bir çox qabaqcıl ölkələrin təcrübələrinin tətbiq edilməsi məsələsi də yer almışdır.

Son zamanlar bank sistemində baş vermiş köklü dəyişiklikləri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq mümkündür:

- ölkə iqtisadiyyatında aparılmış islahatlar bank sisteminin məsuliyyətini daha da dərinləşdirmişdir;
- bankçılıq funksiyalarının təkmilləşdirilməsi xarici ölkə bankları ilə rəqabətə girə biləcək bir maliyyə sisteminin formalaşdırılmasını təmin etmişdir;
- AMB pul-kredit tənzimlənməsini sərbəst şəkildə aparması hüququnu əldə etmişdir;
- Bankçılıq funksiyaları genişləndirilərək, qiymətli kağızlarla əməliyyatlar, faktoring, lizinq və s. tipli əməliyyatlar aparmaq hüququ təkmilləşdirilmişdir.

2011-ci ildə ölkə iqtisadiyyatı dünyada baş verən gərgin proseslər zəminində, effektiv dayanıqlıq göstərmiş, milli iqtisadiyyatda inkişaf və irəliləyiş prosesləri daha da genişlənmişdir. AMB uçot faiz dərəcəsini dəyişərək 5.25 faiz etmişdir. 2011-ci ildə bank sektorunda kredit yatırımları 7.5 faiz, aktivlər 10.7 faiz, əmanətlər 26.4 faiz artmışdır. 2012-ci ildə məcmu kapitalın həcmi 30 faiz, aktivlər 20.6 faiz, kredit qoyuluşları isə 20.9 faiz artmışdır. Əmanətlər 15.6 faiz artaraq 4.8 mlrd manat olmuşdur. 2013-cü ildə pul kütləsi cari ilin 11 ayında 9 faiz artmış, aktivlər 22 faiz,

kredit qoyuluşları 25 faiz artmışdır. 2014-cü ildə ölkənin iqtisadi inkişafında bank sferasının rolunun yüksəlməsi nəzərə çarpmışdır. Əhalinin əmanətləri üzrə faiz dərəcəsi 14.3 faiz, kreditlər üzrə 10.8 faiz təşkil edirdi. 2015-ci ildə AMB məcburi ehtiyat normasını 0.5 faizə, uçot faiz dərəcəsini isə 3 faizə salmışdır. 2015-ci ildə bank aktivləri 27.8 mlrd manat, aktiv kredit yatırımlarının həcmi isə 18.7 mlrd manat olmuşdur.

Yuxarıda sadalanan dövrlər məhz devalvasiyaya qədərki aktivliyi əks etdirir. Devalvasiyadan sonra ölkə iqtisadiyyatında durğunluq yaranmış, sənaye və kənd təsərrüfatının bir çox sahələri, tikinti və eləcə də, maliyyə sektoru tənəzzülə uğramışdır. Həm dövlət və həm də özəl sektorda olan ixtisarlar nəticəsində böyük işsizlik ordusu yaranmışdır. Təbii ki, bunların təsiri sırf bazar riskləri üzərindən ölçülməlidir. Ölkə bank sektorunda xarici valyuta risklərinin idarə edilməsi məhz bu hadisədən sonra gündəmdə yer aldı. Bu risklərin idarə edilməsi ilə bağlı modellər, stress-testlər, valyutada likvidlik qəpi analizləri daha da geniş aparılmağa başlandı. Açıq valyuta mövqeyi olan banklar bu mövqeyi yaradılmış ehtiyatlarla “kompensasiya” edə bilmələrini təmin edirdilər.

Zaman keçdikcə banklar öz əvvəlki durumlarını bərpa edə bildilər. Təbii ki, burada risklərin idarə edilməsi mövzusu daha da aktuallaşdı.

2018-cu ilin sonunda bankların məcmu kapitalı 4120.4 mln manat, 2019-cu ilin sonunda 4720.7 mln manat olmaqla 14.58% artmış, 2018-cu ilin sonunda bankların depozit portfeli 17446.8 mln manat, 2019-cu ilin sonunda 20408.9 mln manat olmaqla 16.97% artmış, 2018-cu ilin sonunda kredit portfeli 11306.9 mln manat, 2019-cu ilin sonunda 13627.2 mln manat olmaqla, 20.52% artmış, 2018-cu ilin sonunda bank aktivləri 29196.6 mln manat, 2019-cu ilin sonunda 31348.9 mln manat olmaqla, 7.37% artmışdır.

Buna baxmayaraq, ölkədə müəyyən vaxtlarda davamlı kapital çatışmazlığından əziyyət çəkən banklar mövcud olmuşdur. Onların da əsas problemi kredit riskləri

üzərindən ölçülür. Çünki ölkədə kapitala təzyiq əsasən kredit riskləri üzrə tətbiq edilir.

Cədvəl 2: 2018/2019-cu illərdə ölkə banklarının aktivləri üzrə dinamika (mln manatla)

Sıra	Banklar	IVR/2018	IVR/2019	Dinamika
1	Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ASC	7932.8	9223.4	16.3%
2	PAŞA Bank ASC	4695.7	4767.5	1.5%
3	Kapital Bank ASC	3716.5	4143.3	11.5%
4	Xalq Bank ASC	2008.2	2458.5	22.4%
5	Bank Respublika ASC	983.1	1413.0	43.7%
6	Azərbaycan Sənaye Bankı ASC	822.3	985.2	19.8%
7	AccessBank QSC	878.7	897.9	2.2%
8	Unibank KB ASC	693.9	833.7	20.1%
9	Rabitəbank ASC	772.1	740.0	-4.2%
10	Muğanbank ASC	551.7	660.8	19.8%
11	Premium Bank ASC	646.3	642.5	-0.6%
12	AFB Bank ASC	417.5	574.7	37.6%
13	TuranBank ASC	492.6	489.5	-0.6%
14	Yelo Bank ASC	417.0	484.7	16.2%
15	AGBank ASC	496.2	454.5	-8.4%
16	Yapı Kredi Bank Azərbaycan QSC	426.7	428.6	0.4%
17	Bank of Baku ASC	300.1	381.1	27.0%
18	Azər Türk Bank ASC	368.3	374.7	1.7%
19	Bank BTB ASC	314.8	341.5	8.5%
20	Expressbank ASC	395.2	338.6	-14.3%
21	NBCBank ASC	283.4	323.5	14.2%
22	Ziraat Bank Azərbaycan ASC	227.9	253.5	11.2%
23	Naxçıvanbank ASC	196.5	232.0	18.1%
24	Günay Bank ASC	191.2	215.8	12.8%
25	Amrahbank ASC	230.3	209.0	-9.2%
26	Bank Avrasiya ASC	167.6	170.4	1.7%
27	Bank VTB (Azərbaycan) ASC	135.3	157.4	16.3%
28	Bank Melli İran Bakı filialı	110.4	98.7	-10.6%
29	Pakistan Milli Bankı NBP Bakı filialı	11.5	10.2	-11.9%
30	AtaBank ASC	581.1	m/y	-
		29465.0	32304.2	9.64%

Mənbə: Azərbaycan Banklar Assosiasiyası.2020 <https://aba.az/banklar/renkinql%C9%99r/>

Cədvəldən göründüyü kimi, əvvəlki illə müqayisədə toplam aktivlərin həcmində 9.64% (2.8 mlrd. manat) artım müşahidə edilmişdir. Bu artımın daha çox hissəsini müştərilərə verilən kreditlər təşkil edir (xüsusilə də, ipoteka və digər fond

vəsaitləri hesabına verilən kreditlər). Bu tendensiya davamlı artmaqdadır və ölkədə real sektorun maliyyələşdirilməsində ciddi rol oynayır.

Cədvəl 3: 2018/2019-cu illərdə ölkə banklarının kredit portfeli üzrə dinamikası (mln manatla)

Sıra	Banklar	IVR/2018	IVR/2019	Dinamika
1	Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ASC	1923.0	2375.0	23.5%
2	Xalq Bank ASC	1382.6	1829.6	32.3%
3	Kapital Bank ASC	1500.9	1821.2	21.3%
4	PAŞA Bank ASC	1320.9	1799.0	36.2%
5	Premium Bank ASC	584.6	567.6	-2.9%
6	AccessBank QSC	542.5	536.4	-1.1%
7	Bank Respublika ASC	343.6	484.5	41.0%
8	Unibank KB ASC	387.7	450.5	16.2%
9	Rabitəbank ASC	317.8	376.9	18.6%
10	Muğanbank ASC	371.6	366.1	-1.5%
11	AFB Bank ASC	194.3	356.9	83.7%
12	TuranBank ASC	313.1	340.2	8.7%
13	Bank of Baku ASC	200.4	338.2	68.7%
14	Azərbaycan Sənaye Bankı ASC	285.9	331.4	15.9%
15	Yelo Bank ASC	282.7	304.3	7.7%
16	NBCBank ASC	204.5	246.9	20.8%
17	Bank VTB (Azərbaycan) ASC	49.4	238.2	382.2%
18	Expressbank ASC	222.2	223.8	0.7%
19	AGBank ASC	245.7	223.0	-9.2%
20	Bank BTB ASC	175.2	212.9	21.5%
21	Yapı Kredi Bank Azərbaycan QSC	174.0	187.3	7.6%
22	Azər Türk Bank ASC	165.6	186.5	12.6%
23	Günay Bank ASC	146.1	158.9	8.8%
24	Ziraat Bank Azərbaycan ASC	105.5	145.4	37.9%
25	Amrahbank ASC	111.9	114.2	2.1%
26	Bank Avrasiya ASC	99.0	109.3	10.3%
27	Naxçıvanbank ASC	64.9	92.4	42.5%
28	Bank Melli İran Bakı filialı	3.6	4.2	17.0%
29	Pakistan Milli Bankı NBP Bakı filialı	1.3	0.9	-30.6%
30	AtaBank ASC	428.6	m/y	-
		12149.1	14421.9	18.71%

Mənbə: Azərbaycan Banklar Assosiasiyası.2020 <https://aba.az/banklar/renkinql%c9%99r/>

Göründüyü kimi, kredit portfelinin həmcində 2.2 mlrd. manatdan çox, başqa sözlə, 18.71% artım müşahidə edilmişdir.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, bu artımda dövlət fondlarının vəsaitləri hesabına verilmiş kreditlər də vardır.

Cədvəl 4: 2018/2019-cu illərdə ölkə banklarının depozit portfeli üzrə dinamikası (mln manatla)

Sıra	Banklar	IVR/2018	IVR/2019	Dinamika
1	Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ASC	4079.9	5635.1	38.1%
2	PAŞA Bank ASC	3923.3	3585.5	-8.6%
3	Kapital Bank ASC	2948.3	3236.0	9.8%
4	Xalq Bank ASC	1259.4	1714.9	36.2%
5	Bank Respublika ASC	715.5	1099.8	53.7%
6	Azərbaycan Sənaye Bankı ASC	558.4	715.1	28.1%
7	AccessBank QSC	501.1	661.0	31.9%
8	Unibank KB ASC	467.3	550.2	17.8%
9	Rabitəbank ASC	595.7	500.9	-15.9%
10	Premium Bank ASC	466.1	470.8	1.0%
11	AFB Bank ASC	201.9	379.4	87.9%
12	Muğanbank ASC	280.8	334.7	19.2%
13	Yapı Kredi Bank Azərbaycan QSC	320.8	320.8	0.0%
14	Yelo Bank ASC	228.7	314.2	37.4%
15	TuranBank ASC	253.8	249.9	-1.5%
16	AGBank ASC	236.8	208.2	-12.1%
17	Bank of Baku ASC	159.2	183.2	15.1%
18	Azər Türk Bank ASC	200.3	180.3	-10.0%
19	Amrahbank ASC	185.9	175.2	-5.8%
20	Expressbank ASC	233.1	174.2	-25.3%
21	NBCBank ASC	106.4	142.8	34.1%
22	Bank BTB ASC	123.7	133.3	7.8%
23	Naxçıvanbank ASC	75.5	95.6	26.6%
24	Ziraat Bank Azərbaycan ASC	80.5	85.6	6.5%
25	Günay Bank ASC	70.5	81.6	15.8%
26	Bank VTB (Azərbaycan) ASC	58.7	59.0	0.4%
27	Bank Avrasiya ASC	54.5	53.8	-1.2%
28	Bank Melli İran Bakı filialı	8.5	11.9	41.2%
29	Pakistan Milli Bankı NBP Bakı filialı	1.4	0.4	-70.6%
30	AtaBank ASC	308.0	m/y	-
		18703.7	21353.6	14.2%

Mənbə: Azərbaycan Banklar Assosiasiyası.2020 <https://aba.az/banklar/renkinql%C9%99r/>

Depozit portfeli təxminən 2.6 mlrd. manat artımla davam etməkdədir. Bu artım isə kreditləşməyə yönəlmişdir. Burada əsas nüans kredit və depozitlərin müddətlər

üzrə paylanmasında mənfi qəpin yaranmasına yol verməmək olmalıdır. Bunun üçün, mütəmadi stress testlər aparılmalıdır. Məlumat üçün bildirim ki, bu məlumatın ictimaiyyətə paylaşılması tələbi mövcuddur.

Cədvəl 5: 2018/2019-cu illərdə ölkə banklarının balans kapitalı üzrə dinamikası (mln manatla)

Sıra	Banklar	IVR/2018	IVR/2019	Dinamika
1	Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ASC	1161.5	1339.6	15.3%
2	PAŞA Bank ASC	418.1	475.8	13.8%
3	Kapital Bank ASC	371.9	425.1	14.3%
4	Xalq Bank ASC	282.5	419.7	48.6%
5	Unibank KB ASC	55.2	134.6	143.7%
6	Premium Bank ASC	134.7	128.0	-5.0%
7	Expressbank ASC	119.3	114.4	-4.2%
8	Rabitəbank ASC	89.8	101.4	12.9%
9	Azərbaycan Sənaye Bankı ASC	92.0	99.7	8.3%
10	AccessBank QSC	56.6	94.3	66.8%
11	Muğanbank ASC	80.0	87.0	8.8%
12	Naxçıvanbank ASC	78.2	83.5	6.8%
13	Yapı Kredi Bank Azərbaycan QSC	78.8	81.3	3.2%
14	AFB Bank ASC	87.6	80.5	-8.1%
15	Bank Respublika ASC	56.8	77.9	37.2%
16	TuranBank ASC	59.1	74.8	26.5%
17	Ziraat Bank Azərbaycan ASC	67.4	71.2	5.6%
18	Bank Avrasiya ASC	64.2	69.7	8.6%
19	Yelo Bank ASC	65.7	67.2	2.3%
20	Günay Bank ASC	61.3	64.4	4.9%
21	Bank of Baku ASC	39.9	64.0	60.2%
22	Bank BTB ASC	55.4	64.0	15.5%
23	Bank VTB (Azərbaycan) ASC	55.0	60.3	9.7%
24	NBCBank ASC	58.1	59.8	2.9%
25	Azər Türk Bank ASC	53.5	55.6	4.0%
26	AGBank ASC	52.1	50.0	-4.0%
27	Bank Melli İran Bakı filialı	70.7	36.6	-48.2%
28	Pakistan Milli Bankı NBP Bakı filialı	10.1	9.7	-3.9%
29	Amrahbank ASC	26.4	8.9	-66.4%
30	AtaBank ASC	142.5	m/y	-
		4044.5	4498.7	11.2%

Mənbə: Azərbaycan Banklar Assosiasiyası.2020 <https://aba.az/banklar/renkinql%c9%99r/>

Ölkə banklarının balans kapitalında təxminən 450 mln. manat artım müşahidə edilmişdir.

Yuxarıdakı cədvəllərə əsasən, aktivlər, kredit və depozit portfeli, kapital artımının xarakteri onu göstərir ki, banklar əmanət və depozitlər cəlb edərək kredit portfeli və bununla da, aktivlərini artırmışlar. Yəni, kreditlər portfeli kapital hesabına artmamışdır. Məhz bu tendensiyanın bu gedişlə davam etməsi bankların fəaliyyətində bir çox risklərə yol açə bilər. Buradan faiz, xarici valyuta, kapital, kredit və s. risklərin biri-biri ilə necə sıx bağlı olduğu aydın görünür. Bu tip vəziyyət banklarda risklərin idarə edilməsini vacib bir nöqtəyə çatdırmış və doğrudan da, devalvasiyadan sonra Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının yaranması bu işin başlanğıcı oldu.

MBNP öz fəaliyyəti dövründə ölkədə risklərin idarə edilməsi ilə bağlı bir çox mexanizmlərin tətbiq edilməsinə nail olmuşlar. Bunlardan, LCR, I dərəcəli və Məcmu Kapitalın adekvatlıq əmsalı normalarının daha da konservativləşdirilməsi, daha sonra bu normaların üzərinə 0-2.5% arasında kontr-tsiklik kapital buferinin əlavə edilməsi (30 Noyabr 2019 tarixindən), iqtisadi normativ göstəricilərin sərtləşdirilməsi, təminatlı və təminatsız kredit tələbi üçün normaların müəyyənləşdirilməsi, leverec əmsalına olan tələbin artırılması, əməliyyat riskləri ilə bağlı modellərin tətbiqi, stress-testləşmənin ən azı 6 ayda bir dəfə aparılmasının banklardan tələb edilməsi və dövrü hesabatlıq sisteminin yaradılması (MİS-Menecement İnformasiya Sistemi) kimi və s. işləri sadalamaq olar.

Həmçinin, “Korporativ İdarəemə Standartları”na dəyişikliklər edilərək məlumatların açıqlanması sistemi təmin edildi. Bu məsələ əsasən Bazəl Komitəsinin tövsiyəsində yer almışdı. Hal-hazırda bankların dövrü hesabatları haqqında, yəni, balans, mənfəət-zərər, illik audit hesabatları, risklərin idarə edilməsi üzrə mexanizmlər, kapital dəyişmələri, kapitalın adekvatlıq əmsalları, risk dərəcələrin aktivlər üzrə ölçülmüş aktivlər, səhmlər, iqtisadiyyatın sahələri üzrə aktiv və passivlərin təhlili, iri kreditlər haqqında məlumat, pul axını, prudensial iqtisadi

normativ göstəricilər, valyuta mövqeyi, aktiv və passivlərin ödəniş müddətinə görə bölgüsü, vaxtı keçmiş kreditlər və balansdankənar öhdəliklər haqqında məlumatların rəsmi internet sahifəsinə müəyyən edilmiş dövrüklə (illik, rüblük və s.) yenilənməsi qanunvericiliklə tələb edilir.

Cədvəl 6: 2018/2019-cu illərdə ölkə banklarının xalis mənfəət üzrə dinamikası (mln manatla)

Sıra	Banklar	IVR/2018	IVR/2019	Dinamika
1	Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ASC	425.8	302.3	-29.0%
2	Kapital Bank ASC	98.1	134.7	37.4%
3	Unibank KB ASC	30.3	78.6	159.3%
4	PAŞA Bank ASC	77.1	65.0	-15.6%
5	Xalq Bank ASC	27.7	33.4	20.6%
6	Bank of Baku ASC	3.5	24.6	607.5%
7	Bank Respublika ASC	2.2	20.4	848.1%
8	Expressbank ASC	-23.8	19.1	-180.5%
9	Rabitəbank ASC	3.1	11.1	255.9%
10	Premium Bank ASC	16.1	8.9	-44.8%
11	Azərbaycan Sənaye Bankı ASC	3.9	7.7	94.9%
12	Bank BTB ASC	0.7	7.5	968.6%
13	AFB Bank ASC	21.7	6.2	-71.2%
14	Bank Avrasiya ASC	5.2	5.4	3.4%
15	Naxçıvanbank ASC	5.4	5.2	-4.6%
16	Bank VTB (Azərbaycan) ASC	-250.5	4.8	-101.9%
17	Yapı Kredi Bank Azərbaycan QSC	5.4	4.0	-26.2%
18	Ziraat Bank Azərbaycan ASC	1.4	3.1	128.6%
19	Günay Bank ASC	1.3	2.2	68.5%
20	NBCBank ASC	1.1	1.3	17.3%
21	Azər Türk Bank ASC	0.2	0.6	256.7%
22	TuranBank ASC	0.1	0.4	494.3%
23	Yelo Bank ASC	-135.2	0.1	-100.1%
24	Pakistan Milli Bankı NBP Bakı filialı	0.0	-0.4	-15544.0%
25	AGBank ASC	5.4	-2.1	-139.5%
26	Muğanbank ASC	1.4	-8.3	-680.8%
27	Amrahbank ASC	-12.6	-11.2	-11.2%
28	Bank Melli İran Bakı filialı	2.1	-16.6	-873.1%
29	AccessBank QSC	-11.6	-89.7	674.7%
30	AtaBank ASC	0.1	m/y	0.0
		305.6	618.4	102.4%

Mənbə: Azərbaycan Banklar Assosiasiyası.2020 <https://aba.az/banklar/renkinql%c9%99r/>

Bankların əldə etdikləri xalis mənfəətin həcminə diqqət edərək görürük ki, 2018-ci illə müqayisədə 2019-cu ildə 2 dəfə artmışdır (313 mln manat). Burada əsas mübahisə mövzusu bu mənfəətin hansı hissəsinin ehtiyatlardan qayıdılmalarla əldə olunmasıdır. Yəni, əməliyyat mənfəəti hansı yeri tutur?! Bu sualla bağlı bildirim ki, bəli, ehtiyatdan qayıtmalar bu rəqəmlərdə əsaslı rol oynayır. Bildiyimiz kimi, 28 fevral 2019-cu ildə respublika prezidenti tərəfindən “Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərin problemli kreditlərinin həlli ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı” imzalanmışdır (**Mənbə:** <http://e-qanun.az/framework/41571>). Bu fərmanın təsiri altında düşən müştəri kateqoriyaları üzrə kompensasiya ödənişləri nəzərdə tutulmuşdur ki, ümumilikdə ölkə banklarında problemli kreditlərin 645 milyon manat hissəsi tam ödənilmiş, vaxtı keçmiş kreditlərin illik bir faizlə, beş illik müddətə yenidən uzadılmasına 269 mln azn vəsait ayrılmışdır. Proses hələ də davam etməkdədir. Məhz bu kompensasiyalar nəticəsində ehtiyatlardan geri qayıtmalar bankların xalis mənfəətinin artmasına ciddi təsir göstərmişdir. Bu məsələ bankları daha da ruhlandırılmış, dirçəltmiş, daha müasir fəaliyyət çərçivəsi cızmağa həvəsləndirmiş, real sektorun maliyyələşdirilməsində rolunun artmasına təkan vermişdir. Bu fəaliyyətlə paralel olaraq ortaya çıxacaq risklərin idarə edilməsi də onların özlərində qalmaqdadır.

Aşağıdakı cədvələ də nəzər saldıqda aydın olur ki, 2019-cu il ərzində 2018-ci il ilə müqayisədə banklarda 180 milyon manatdan çox ehtiyat qayıtmışdır. Deməli, 313 milyon manat xalis mənfəətin 180 milyon manatı (57,5%) ehtiyat hesabına formalaşmışdır.

Bu əslində bankların problemli kreditlərlə bağlı fəaliyyətinin həmin dövrdə qənaətbəxş olmasından xəbər verir. Əlbəttə ki, bu hal bütün zamanlar üçün vacib faktordur. Xalis mənfəəti aşağı olan banklar üçün isə mövcudluqlarını qoruyub saxlamaları üçün əsas faktordur. Çünki, ehtiyatlar vasitəsi ilə kapitalla təzyiq müəyyən qədər azalmış olur. Lakin, bank öz fəaliyyətində hər zaman bu kimi hallara hazır olmalıdır.

Cədvəl 7: 2018/2019-cu illərdə ölkə banklarının ehtiyat ayırmaları üzrə dinamikası (mln manatla)

Sıra	Banklar	IVR/2018	IVR/2019	Dinamika
1	Kapital Bank ASC	93.4	125.6	34.4%
2	AccessBank QSC	-21.4	103.5	-583.2%
3	PAŞA Bank ASC	-6.2	24.5	-494.5%
4	Bank Respublika ASC	7.0	20.2	188.9%
5	Bank Melli İran Bakı filialı	-0.5	18.3	-3611.8%
6	Yelo Bank ASC	172.2	11.7	-93.2%
7	Yapı Kredi Bank Azərbaycan QSC	10.0	10.9	8.8%
8	Muğanbank ASC	6.1	10.3	69.7%
9	AFB Bank ASC	-4.6	9.6	-309.9%
10	Xalq Bank ASC	17.9	6.1	-65.9%
11	Amrahbank ASC	2.7	2.7	2.1%
12	Premium Bank ASC	-9.3	1.8	-119.1%
13	Azər Türk Bank ASC	-1.4	1.5	-203.7%
14	Günay Bank ASC	5.5	1.2	-78.8%
15	Naxçıvanbank ASC	0.1	1.1	861.6%
16	Ziraat Bank Azərbaycan ASC	5.4	1.0	-81.8%
17	TuranBank ASC	0.7	0.7	3.3%
18	Rabitəbank ASC	5.6	0.3	-94.0%
19	Azərbaycan Sənaye Bankı ASC	-3.2	0.1	-103.8%
20	Pakistan Milli Bankı NBP Bakı filialı	-0.1	0.0	-71.8%
21	Bank Avrasiya ASC	-0.7	-1.3	86.5%
22	NBCBank ASC	1.1	-1.8	-256.9%
23	Bank BTB ASC	0.7	-4.9	-770.1%
24	AGBank ASC	-3.9	-6.1	56.9%
25	Bank VTB (Azərbaycan) ASC	218.8	-14.9	-106.8%
26	Expressbank ASC	25.0	-16.3	-165.2%
27	Bank of Bakı ASC	-30.3	-24.3	-19.9%
28	Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ASC	-130.3	-53.3	-59.1%
29	Unibank KB ASC	-23.8	-78.9	231.1%
30	AtaBank ASC	-6.7	m/y	-
		329.7	149.4	-54.7%

Mənbə: Azərbaycan Banklar Assosiasiyası.2020 <https://aba.az/banklar/renkinql%C9%99r/>

Nəticə aydın oldu, lakin biz diqqətdə saxlamalıyıq ki banklar ehtiyat hesabına qazanılan mənfəəti düzgün istiqamətdə real sektora yatırmalıdırlar ki, onlar sonra yenidən problemli aktivlərə çevrilərək mənfəəti azaltmasın. Bu proses isə optimal və daim təkmilləşdirilə bilinən çoxfunksiyalı risk idarə etməsi tələb edir. Banklar

məhz risklərin vaxtında tanınıb, düzgün idarə edilməsi ilə buna nail ola bilərlər. Məlumat üçün bildirim ki, hal-hazırda ölkədə bu iş qurulmaqdadır.

Əvvəldə haqqında danışdıqlarımıza əlavə olaraq, bank nəzarəti üzrə tənzimləyici orqan son bir neçə ildəki fəaliyyəti nəticəsində maliyyə bazarlarında kifayət qədər effektiv sayıla biləcək nəzarət və risk-əsaslı mexanizmlərin qurulmasına nail olmuşdur. Məhz bu kimi tədbirlərin nəticəsində biz ölkə olaraq dünya iqtisadiyyatına integrasiyada bir pozitiv nəticə əldə etmiş sayıla bilərik. Məsafəli nəzarət tədbirləri ilə yanaşı, aylıq, rüblük və illik hesabatlıq sisteminin qurulması da əsas işlərdən hesab olunur.

Bank sektoru audit hesabatlarında Beynəlxalq maliyyə hesabatlığı standartlarına(IFRS9) uyğunlaşma ilə bağlı olaraq da bir çox işlərə imza atmışdır. 2018-cu ildən başlayaraq, illik xarici audit hesabatlarında kredit, maliyyə zəmanətləri, qiymətli kağızlar və müxbir hesablar üzrə ehtiyatlar IAS39 standartı ilə deyil, IFRS9 standartı ilə təqdim edilir. IAS39 standartından fərqli olaraq IFRS9 standartında kredit zərərləri üzrə mühakimələr irəli sürmək imkanı vardır. Başqa sözlə desək, hesabat dövründə hər hansı bir borcalanın cari maliyyə durumu qənaətbəxş ola bilər. Lakin, əgər analiz nəticəsində müəyyən olunsay ki, gələcəkdə hər hansı bir səbəbdən (istər borcalanın maliyyə vəziyyəti, istər iqtisadi dalğalanmalar və s.) bu kredit tələbi üzrə zərər baş verə bilər, o halda həmin aktiv üzrə defolt təyin edilə bilər.

Ölkəmiz dünyanın 40-a yaxın ölkəsində tətbiq edilən “Bazel-II” standartının tələbləri ilə öz bank tənzimləmə sistemini qurmaqla maliyyə sektorunun ümumi dayanıqlılığının yüksəldilməsi səbəbindən nəzərdə tutulmuş beynəlxalq xarakter alan standarta əməl etmək haqqında öhdəliyi öz üzərinə götürmüş hesab olunur. Məs.; “Bazel-II” standartının konsepsiyalarına əsasən, risk faktoru üzərindən qiymətləndirilmə hər bir kredit tələbi üzrə fərdilikdə aparılmalıdır. Bu tip yanaşmaların tətbiqi nəticəsində kredit porteli daha sağlam dayaqalar üzərində qurulur. Bunların hamısı isə çox qarışıq bir proses olduğuna görə təkcə risklərin

idarə edilməsi amilinə deyil, bütövlükdə bankın fəaliyyətinə ciddi təsir göstərə bilər. “Bazel-II”-nin tətbiqi nəinki risklərin idarə edilməsi sahəsi, ümumilikdə bank sferasının bütün sahələri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının “Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları haqqında” normativ təlimatına əsasən məcmu kapital, risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər, kapitalın adekvatlıq əmsalları və Leverec əmsalı aşağı düsturla hesablanır (**Mənbə:** Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı, 24.04.2020, “Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları”, Maddə: 13 və 14):

- **Məcmu kapital:**

$$TC=TT1+T2-MT$$

Burada, TC - məcmu kapital, T1- I dərəcəli kapital, TT1- I dərəcəli kapitaldan tutulmalar, T2 - II dərəcəli kapital, MT - məcmu kapitaldan tutulmalardır.

- **Risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivləri:**

$$R\ddot{O}A=BA+BK\ddot{O}$$

Burada, RÖA - risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər, BA - risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş balans aktivləri, BKÖ - risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş balansdankənar öhdəliklərdir.

- **I dərəcəli kapitalın adekvatlıq əmsalı:**

$$((T1-TT1) / (R\ddot{O}A(Kr)+ R\ddot{O}A(Br)+ R\ddot{O}A(\Theta r))) * 100\%$$

Burada: T1 - I dərəcəli kapital, TT1 - I dərəcəli kapitaldan tutulmalar, RÖA(Kr) – kredit riski dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər, RÖA(Br) – bazar riski dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər, RÖA(Θr) - əməliyyat riski dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərdir.

- **Məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı:**

$$TC / (R\ddot{O}A(Kr)+ R\ddot{O}A(Br)+ R\ddot{O}A(\Theta r))) * 100\%$$

Burada: TC - məcmu kapital, RÖA(Kr) – kredit riski dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər, RÖA(Br) – bazar riski dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər, RÖA(Θr) - əməliyyat riski dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərdir.

Bazel Komitəsinin yeni tövsiyəsi olaraq kontr-tsiklik kapital buferinin hesablanması və açıqlanması qaydası aşağıdakı kimidir (**Mənbə:** Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı, 24.04.2020, “Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları”, Əlavə 2):

1. Kontr-tsiklik kapital buferinin yaradılması üçün əsas göstərici kimi kredit qəpi çıxış edir;
2. Kredit qəpi – müvafiq dövrdə banklar tərəfindən müştərilərə verilmiş kredit portfelinin ÜDM-ə nisbətinin bu nisbətə uzunmüddətli trendinin həmin dövrə olan göstəricisinin fərqi;
3. Kredit portfelinin ÜDM-ə nisbətinin uzunmüddətli trendi hesablanarkən 10 illik göstəricilər nəzərə alınır. Trend müəyyən edilərkən Hodrick-Prescott filtri istifadə edilir, hamarlaşdırıcı parametr (λ - lambda) isə 1,600 və ya 400,000 kimi müəyyən edilə bilər;
4. Əsas göstərici olaraq kredit qəpi 2-10% aralığında dəyişərkən kontr-tsiklik kapital buferi müvafiq olaraq 0-2.5% aralığında aşağıdakı düstura uyğun olaraq müəyyən edilir:

$$\text{Kontr-tsiklik kapital buferi} = \min \left(2.5\% \times \frac{\max(\text{Kredit qəpi} - 2\%, 0)}{10\% - 2\%}, 2.5\% \right)$$

Kontr-tsiklik kapital buferinin müəyyən edilməsi zamanı aşağıdakı elementlərə diqqət yetirilməlidir:

1. real ÜDM artımı;
2. bank sektorunun kapitalının gəlirliliyinin artımı;
3. bank sektorunun itkiləri;
4. əmlak və səhm bazarı göstəricilərinin uzunmüddətli trenddən deviasiyası;
5. eyni müddətli dövlət qiyməti kağızları və korporativ qiyməli kağızların gəlirliliyinin fərqi.

- **Leverec əmsalı** = $(I \text{ dərəcəli kapital} - I \text{ dərəcəli kapitaldan tutulmalar}) / (\text{balans aktivləri} + \text{balansdankənar öhdəliklər}) * 100\%$.

AMB prudensial idarəetmə fəaliyyəti çərçivəsində bir sıra iqtisadi normativ göstəricilər sistemi (əmsallar) müəyyənləşdirmişdir. Bu əmsallara misal olaraq, I

dərəcəli və məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalları (müvafiq olaraq 5% və 10%, sistem əhəmiyyətli banklar üçün isə müvafiq olaraq 5.5% və 11%), ani likvidlik əmsalı (min. 30%), bir borcalan və ya bir-biri ilə əlaqədar borcalanlar qrupu üzrə kredit risklərinin maksimum həddi (təminatsız kredit tələbi üzrə mks. 10%, təminatlı kredit tələbi üzrə 25%), sərbəst dönerli valyuta üzrə məcmu açıq valyuta mövqeyi (maks. 20%), qapalı valyuta üzrə məcmu açıq valyuta mövqeyi (maks. 15%), leverec əmsalı (4%, sistem əhəmiyyətli banklar üçün 5%) və s. aid etmək olar.

Son dövrlərdə ölkə banklarının korporativ idarəetmə standartlarına böyük əhəmiyyət vermələri nəzərə çarpır. Lakin, hələ də bu standartların özülləri ölkə bankların da kifayət qədər dərin deyildir və təkmilləşdirilməyə ehtiyacı vardır. Bu istiqamətdə ölkənin bank nəzarəti orqanı müəyyən tələblər irəli sürmüşdür. Bu tələblər sırf “Bazel-II” standartları üzərindən tətbiq edilir.

Bu yolu keçmiş ölkələrin tarixçəsinə nəzər salaraq deyə bilərik ki, “Bazel-II” və “Bazel-III” tövsiyə xarakterli standartlarından yararlanmaq, onların müəyyən etdiyi tənzimləmə mexanizmləri ilə prudensial nəzarətin qurulması Azərbaycan bank sektorunun böhrana davamlılığını təmin etməklə, ölkədə maliyyə sabitliyinin qorunub saxlanılması və iqtisadi integrasiya şəraitində rəqabətə davamlılığın artırılmasında böyük rol oynayacaqdır.

2.2. Bazel standartlarına keçid ilə bağlı inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələri

“Bazel-II” və “Bazel-III” standartlarının ölkədə tətbiqi təkcə bu sazişin müddəalarını tətbiq etməklə deyil, həm də bu yolu keçmiş xarici ölkələrin təcrübələrindən də yararlanmaq vacibdir. Ölkənin bank nəzarəti üzrə orqanı maliyyə sisteminin əsaslı dayaqlar və qabaqcıl mexanizmlər üzərində qurulmasına nail olmaq üçün daim bu istiqamətdə təkmilləşdirilmə işləri aparmalıdır. Bu mexanizmlərin tətbiq edilməsi zamanı bütün kriteriyalar ətraflı nəzərdən keçirilməli və ən yaxşı

təcrübə metodundan istifadə edilərək ölkə iqtisadiyyatının sabit inkişafını təmin edən metodiki tövsiyələrdən yararlanmalıdır.

Banklar “Bazel-III” standartı ilə qarşıya qoyduğu məqsədləri həyata keçirmək üçün düzgün strateji hədəflər seçməli və öz məqsədlərinə nail olmalıdırlar. Nəzarət orqanı Bazel Komitəsinin tövsiyələrini həyata keçirmək üçün əvvəlcə uyğun strateji hədəflər müəyyən etməlidir. Bu standartın düzəlişləri və ölkə çərçivəsinə uyğunlaşdırılmaları dövrürlüklə aparılan stress testlər vasitəsi ilə əldə oluna bilər.

Bu standartların tətbiqi zamanı ortaya çıxa biləcək hər hansı bir problemlərin həlli maliyyə sektorunun gələcək inkişafına sərf edilmiş bir əmək hesab oluna bilər. Əlbəttə ki, biz bu standartlara keçid ilə bağlı öz imkanlarımızı müəyyənləşdirərək və potensial işləri nəzərə alaraq, proseslərin sürətli şəkildə həyata keçirilməsi üçün səy göstərməliyik.

Hər zaman “Bazel-III” sazişlər paketi banklardan daha effektiv risk idarəetməsi mexanizmləri, korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi və daim təkmilləşdirilməsi və eləcə də, maliyyə sabitliyinin qorunması üçün bu sahədə ciddi dövlət nəzarətinin tətbiq edilməsini tələb etmişdir. Burada dövlətin üzərinə ağır bir məsuliyyət də düşür. Bütün bunların reallaşdırılması üçün kifayət qədər vaxt və maliyyə resurslarına ehtiyac duyulur. Eyni zamanda, “Bazel-III” kapital yetərliliyinin qiymətləndirilməsinə qarşı yeni yanaşma üsulları təklif edir. Kapital yetərliliyinin ölçülməsi istiqamətində Bazel standartlarının təklif etdiyi metodiki göstərişlər banklardan öz fəaliyyətlərində və əsasən də strateji qərarların qəbulunda daha ciddi düşünülmələrini təmin edəcəkdir. Ən azından ona görə ki, o vəziyyətdə itkinin böyük hissəsi birbaşa kapitala bağlı olacaqdır. Bu standart hətta banklara kredit risklərinin qiymətləndirilməsində də bir neçə variant təklif edir (*Basel Committee on Banking Supervision, June 2011*).

“Bazel-III” əvvəlki standartların çatışmazlıqlarını örtmək iqtidarına malik oldu. Belə ki, iqtisadi normativlər əsasən kapitalın qorunmasına yönəldilir. Banklar başa düşür ki, zaman keçdikdə fəaliyyətin genişləndirilməsi planına baxarkən, daha əvvəl

əlavə kapital artımı haqqında düşünsünlər. Bu səbəbdən “Bazel-II”-nin çatışmazlıqları nəticəsində və xüsusilə də, 2008-ci ildə baş qaldıran dünya maliyyə böhranı daha təkmilləşdirilmiş və sərtləşdirilmiş bir standartın- “Bazel-III” standartının meydana gəlməsinə səbəb oldu. “Bazel-III” standartını ortaya çıxaran nüanslardan aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- Hər hansı bir maliyyə sıçrayışı nəticəsində təzyiqlə üz-üzə qalan kapitalın mövqeyinin daha da gücləndirilməsi;
- Leverec əmsalının sərtləşdirilməsi ilə bank kapitalına dəstək;
- Likvidliyə olan tələblərin genişləndirilməsi ilə bank sektorunun maliyyə səsbitliyinin qorunması;
- Davamlı stress test modellərinin tətbiqi ilə bankların böhran vəziyyətinə davamlılığının artırılması;

“Bazel-III” standartının qarşıya qoyduğu məqsədləri aşağıdakılardır:

- *mənbəyindən asılı olmayaraq maliyyə və iqtisadi risklərə qarşı bank sisteminin dayanıqlığının artırılması;*
- *korporativ idarəçilik və risklərin idarə edilməsinin inkişaf etdirilməsi;*
- *bankların şəffaflığının və ictimaiyyətə məlumat vermə xüsusiyyətlərinin artırılması;*
- *mikro əsaslı tənzimləmələrlə fərdi olaraq bankların möhkəmliyinin artırılması;*
- *makro əsaslı tənzimləmələrlə maliyyə sisteminin risklərə qarşı müqavimətinin artırılması (Mənbə: Şirinova G.N., 2017, Magistr Dissertasiyası, “Bank sektorunda Bazel III standartlarının tətbiqi problemləri”, Səh:45).*

Son maliyyə böhranı sübut etdi ki, banklarda kapital yetərsizliyi vardır və bu, dayanıqlı inkişafın ən əsas maneələrindən biridir. Bəzi dövlətlər “Bazel-III” standartlarına keçid ilə bağlı narahatlıqlar ifadə edirlər. Narahatlıqlardan biri, bankların və ümumilikdə ölkənin yeni tələblərə uyğunlaşma prosesi və maliyyə sistemi baxımından həzm edilməsi dərəcəsidir. Həmçinin, yeni standartlara keçid ilə bağlı maliyyə məsrəflərinin minimuma endirilməsi məqsədi ilə bu proseslərin uzun müddət ərzində reallaşdırılması məsələsini diqqətdə saxlayırlar. Bu səbəbdən

yaranan nəticələrə baxsaq, keçid müddətinin uzanması da öz-özlüyündə narahatlıq doğuran səbəblərdəndir. Məhz buna görə də bütün ölkələrin bank nəzarəti üzrə orqanları keçidin sürətli və effektiv həyata keçirilməsi üçün bütün mümkün resurslarını səfərbər etməli və həmçinin, bu standartın tələblərinin daim qarşılınmasını təmin etməkdən ötəri uyğun peşəkarlıq səviyyəsinə sahib olan kadr potensialını da yetişdirməlidirlər.

Şəkil 7: Bazel standartlarına keçidlə bağlı xarici ölkələrin statusu

Number code: 1 = draft regulation not published; 2 = draft regulation published; 3 = final rule published (not yet implemented by banks); 4 = final rule in force (published and implemented by banks); and * = implementation status mixed (please refer to the progress monitoring report).

Standards for which the agreed implementation deadline has passed receive a colour code to reflect the status of implementation: **green** = adoption completed; **yellow** = adoption in process (draft regulation published); **red** = adoption not started (draft regulation not published); and "na" = not applicable.

Basel standards		Deadline	AR	AU	BR	CA	CN	HK	IN	ID	JP	KR	MX	RU	SA	SG	ZA	CH	TR	US	EU
Capital	Countercyclical capital buffer	Jan 2016	4	4	4	4	*	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	Margin requirements for non-centrally cleared derivatives	Sep 2016	1	4	3	4	1	4	2	1	4	4	1	1	4	4	2	4	1	4	4
	Capital requirements for CCPs	Jan 2017	4	3	4	2	1	2	3	1	4	3	1	2	4	4	2	4	2	1	2
	Capital requirements for equity investments in funds	Jan 2017	4	1	4	4	1	1	na	na	1	4	1	4	4	4	2	4	4	1	2
	SA-CCR	Jan 2017	4	3	3	2	3	2	3	4	4	3	1	1	4	4	2	4	2	1	2
	Securitisation framework	Jan 2018	4	4	4	2	1	4	1	2	1	4	1	2	4	4	1	4	1	1	3
	TLAC holdings	Jan 2019	1	1	1	4	1	2	1	1	1	1	1	1	2	3	2	1	*	1	2
	Revised standardised approach for credit risk	Jan 2022	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Revised IRB approach for credit risk	Jan 2022	na	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Revised CVA framework	Jan 2022	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Revised minimum requirements for market risk	Jan 2022	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	1	1	1	1	1	2
	Revised operational risk framework	Jan 2022	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Output floor	Jan 2022	na	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Leverage ratio	Existing (2014) exposure definition	Jan 2018	4	1	4	4	4	4	4	*	*	4	4	4	4	4	4	4	4	4	*
	Revised (2017) exposure definition	Jan 2022	4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	*	2	1	2

Mənbə: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d452.pdf>, 2018

Dünya maliyyə sektoruna və xüsusilə də, bank sferasına etimadın artması, risklərin minimallaşdırılması və dayanıqlılığın təmin olunması nöqtəyi-nəzərindən “Bazel-III” standartlarının müddəalarının dünyanın qabaqcıl dövlətlərində həyata keçirilməsi hər zaman diqqət mərkəzində olub. Bazel Komitəsi 2017-ci ilin Dekabr ayından yeni tələblərin üzv ölkələr tərəfindən tətbiqi haqqında hesabat dərc etmişdir (bax: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d452.htm>). Bu hesabatda beynəlxalq reytinglərə əsaslanaraq risk dərəcələri, LGD (Loss Given Default-verilmiş anda zərər) əmsalları, LTV (Loan to Value-kreditin təminatı nisbəti) və s. əmsalları

yenilənmişdir. Lakin, hal-hazırda Azərbaycanda istifadə edilməyən bəzi əmsallar nöqtəyi-nəzərindən xarici ölkələrin Bazel standartlarına keçid ilə bağlı mövcud vəziyyətinə aşağıdakı siyahıdan baxa bilərik:

Şəkil 8: Bazel standartlarına keçidlə bağlı xarici ölkələrin statusu

Basel standards		Deadline	AR	AU	BR	CA	CN	HK	IN	ID	JP	KR	MX	RU	SA	SG	ZA	CH	TR	US	EU
SIB	G-SIB requirements	Jan 2016	na	4	4	4	4	4	na	na	4	na	na	na	na	4	na	4	na	4	4
	D-SIB requirements	Jan 2016	4	4	4	4	*	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	na	4
	Leverage ratio buffer	Jan 2022	na	na	na	1	1	1	na	na	1	na	na	1	1	1	na	4	na	1	2
IRRBB	Interest rate risk in the banking book (IRRBB)	2018	4	1	3	2	3	2	2	4	4	1	1	1	4	2	1	3	1	2	2
Liquidity	Monitoring tools for intraday liquidity management	Jan 2015	3	4	4	3	1	4	4	4	1	1	1	4	4	4	4	4	4	4	4
	Net Stable Funding Ratio (NSFR)	Jan 2018	4	4	3	1	4	4	3	4	2	4	1	4	4	4	4	2	2	2	2
Large exposures	Supervisory framework for measuring and controlling large exposures	Jan 2019	1	3	3	1	4	2	3	2	1	1	1	2	4	2	1	3	2	2	2
Disclosure	Revised Pillar 3 requirements (published 2015)	Dec 2016	4	1	2	3	1	4	1	2	4	4	1	4	4	4	4	4	4	1	*
	CCyB, Liquidity, Remuneration, Leverage ratio (revised)	Dec 2017	4	1	*	*	1	4	1	2	*	4	*	2	4	4	4	3	*	*	*
	Key metrics, IRRBB, NSFR	Jan 2018	4	*	*	*	1	4	1	*	*	*	1	2	4	*	*	3	*	1	2
	Composition of capital, RWA overview, Prudential valuation adjustments, G-SIB indicators	Dec 2018	1	1	*	*	1	4	1	*	*	4	1	2	3	3	3	3	1	*	*
	TLAC	Jan 2019	1	na	1	3	1	2	na	na	1	3	1	na	3	na	1	3	na	1	2
	Market risk	Jan 2022	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	1	1	3	1	1	1	1	1	2

Mənbə: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d452.pdf>, 2018

Cədvəldə keçid prosesində olan ölkələr və onların müvafiq mexanizmləri tətbiq statusu göstərilmişdir. Nəzər saldıqda, qoyulmuş “deadline”-nin pozulması hallarını da görürük. Göründüyü kimi, gecikmələr əsasən Çin, Meksika, İndoneziya və ABŞ-da baş verir.

Nəzərə alsaq ki, 2018-ci ildən etibarən ölkə bankları illik audit hesabatlarını IFRS 9 standartı ilə təqdim edir, biz Bazel standartı ilə IFRS 9-un oxşarlığından faydalana bilərik. Analiz nəticəsində aydın olur ki, bir çox elementlər bu standartları biri-birindən fərqləndirsə də, nəticə 20-30% korreksiya ilə eyni olmalıdır (**daha ətraflı məlumat üçün bax:** Türkiye Bankalar Birliği ile T.C. Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, TFRS 9 Kapsamında Finansal Araçlara İlişkin Değer Düşüklüğü Karşılıkları ve Bankacılık Sektöründeki Uygulaması Konferansı. 28.02.2018. “TFRS 9 Kapsamında Finansal Araçlara İlişkin Değer Düşüklüğü Karşılıkları ve Bankacılık Sektöründeki Uygulaması”, Kamu Gözetimi Kurumu, Ercan AVUL, <https://www.tbb.org.tr/>).

Faktiki məlumatlara əsasən, 2018-ci ildə hal-hazırda ölkə banklarının tətbiq etdiyi “Bazel-I” standartları üzrə ehtiyatların həcmi ilə IFRS 9 standartları əsasında hesablanmış ehtiyatların həcmi arasındakı fərq 20-25% aralığında olmuşdursa (IFRS 9 üzrə daha çox idi), 2019-cu ilin sonlarının hesabatlarında bu rəqəm təxminən eyniləşmişdir. Bu da o deməkdir ki, ölkədə bank fəaliyyətinin əsasını təşkil edən kreditlər üzrə ehtiyatlar (kredit riskləri üzrə ehtiyatlanma) yeni Bazel standartlarının tətbiqi ilə ciddi mənfi təsir yaratmayacaqdır. Lakin risklərin idarə edilməsinin digər sahələrinə nəzər salsaq, bu sahələrin gələcək inkişafı məhz onlarla bağlı ortaya çıxacaq risk idarəetməsindən birbaşa asılı olduğu üçün biz müsbət tendensiylərin şahidi olmalıyıq.

“Bazel-III” standartının tətbiqi ilə dünya ölkələri aşağıdakı göstərilən əsas üstünlükləri əldə etmişdir:

- ✓ Məcmu və I dərəcəli kapital üzrə keyfiyyət və kəmiyyət artımına nail olmuşlar;
- ✓ RÜÖA-in 2.5%-i nisbətində kontr-tsiklik kapital buferinin formalaşdırılması.
- ✓ Leverec əmsalına kapitalın mühafizəsi baxımından daha ciddi yanaşmaq və normativlərin daralması;
- ✓ Sistem əhəmiyyətli bankların digər banklardan ayrılması ilə onlara aid normativlərin kapital üzərindən daha mühafizəkar qurulması.

Qeyd edilən məlumatlar göstərdi ki, yeni Bazel standartlarının tətbiqi asan məsələ deyildir və bu standartın tələb etdiyi normalara riayət edilməsi vaxt tələb edən bir prosesdir. Təbii ki, biz bu işi mərhələlərlə həyata keçirərək ölkə iqtisadiyyatının integrasiyasında müsbət bir şərait əldə etmiş olacağıq. Bununla da, biz daha sağlam risk idarəetməsi çərçivəsi (risk framework) yaradaraq beynəlxalq nüfuzumuz artırıb, paralel olaraq sahibkarların xarici ölkələrdəki mövqeyini möhkəmləndirəcəyik. Çünki, biz daha dayanıqlı bir maliyyə sistemi quracağıq.

III FƏSİL. BANKLARDA RİSKLƏRİN İDARƏ OLUNMASININ SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI

3.1. Ölkə banklarında effektiv risk idarəetməsinin əsas problemləri və həlli yolları

Risklərin idarə edilməsi korporativ idarəetmə standartlarına əsasən ümumilikdə bankçılıq mədəniyyətinin ən əsas sütunlarından biri hesab olunur. Fəaliyyət iştirakçıları öz strateji hədəfləri ilə bağlı qərarların qəbulu zamanı mənfəət və zərər arasındakı adekvat balansı qorumaqlı və ən risksiz hədd seçimini edərək öz biznes proseslərini qurmalıdırlar. Reallıqda risklərin idarə edilməsini gəlirlilik təminatının əsas mənbəyi hesab etmək olar. Hər bir ölkədə olduğu kimi, Azərbaycanda da AMB bank sistemində risklərin idarə edilməsi statusunu daim nəzarətdə saxlayaraq, təkmilləşdirilməsi üçün müvafiq qiymətləndirmələr aparır. (2019-cu ilin dekabrınadək Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası). Hər hansı bir çatışmazlıqlar olduğu təqdirdə onların həll edilməsi istiqamətində qərarların qəbulunu təmin edir. Əlbəttə ki, Azərbaycanda müasir standartların tətbiqi məsələsi kifayət qədər uzun bir zaman alacaqdır. Əsas səbəb bəzi problemlərin həll edilməsi zərurətidir. Buna səbəb maliyyə bazarlarının bu formada proqressiyası və yenilənməsi ən son risk idarəetmə alətlərinin tətbiqi nəticəsində mümkün ola bilər. Digər səbəb, bu tip mexanizmlərin tətbiqi üçün geniş empirik statistik informasiya bazasının olmasına ehtiyac vardır ki, bu da istənilən halda 3-5 il zaman tələb edir. Çünki, yalnız bu müddət ərzində toplanmış məlumatlardan daha dolğun nəticəyə gəlinə bilən modellər formalaşdırmaq mümkündür. Başqa bir səbəb, ölkə daxilindəki müəyyən bankların risk idarəetməsi nöqteyi-nəzərindən həm institusional və həm də texniki inkişafı, eləcə də, qurumun digər bölmələri ilə informasiya mübadiləsi sistemi qənaətbəxş deyildir. IT infrastrukturun təkmilləşdirilməsi ən əsas həll edilməsi vacib olan problemlərdəndir. Adi bir misal: bəzi bankların mobil tətbiq proqramının

kifayət qədər aşağı keyfiyyətdə olması, onlardan istifadənin məhdud imkanlar dairəsində tamamlanması istifadəçilər üçün də stimulsuzluğa səbəb olur. Məhz bu tip xırda çatışmazlıqların olması şəraiti yeni növ mütərəqqi standartların tətbiqi vaxtını uzada bilər. Çünki, bu standartlar daha müasir və təkmilləşmiş informasiya texnologiyaları tələb edir. Son olaraq, ən əsas problemlərdən biri bank işində işləməyə hazır olan və professional tələblərə cavab verən risk mütəxəssislərinin yetişdirilməsidir. Hal-hazırda ölkəmizdə bu çatışmazlıqla mövcud olmaqdadır və həlli istiqamətində işlər davam etdirilir. MBNP-nın funksiyalarının AMB-na ötürülməsi nəticəsində bu iş qismən ləngimişdir və inanırıq ki, gələcəkdə planlaşdırılan və lakin yarımçıq qoyulan işlərin həyata keçirilməsində AMB öz imkanlarından maksimum istifadə edəcək və komandasına daha peşəkar kadrlar cəlb edəcəkdir. İstənilən halda, risklərin düzgün ölçülməməsi və vaxtında qiymətləndirilməməsi bank aktivlərinin, kapitalın, planlaşdırılan mənfəətin itirilməsinə səbəb olur və əlbəttə ki, strateji hədəflərin yerinə yetirilməsində axsamalar baş verir. Bütün bunlardan kompensasiya olmaq üçün banklar mümkün hallar və potensial gözləntilər zəminində daim planlaşdırma işləri aparmalı və risklərin proqnozlaşdırılması üçün daha mütərəqqi metodlardan istifadə etməlidir. Bütün bunlardan yayınmaq üçün də banklar güclü analitik qabiliyyətə malik risk mütəxəssislərini öz ətrafına toplayaraq daxili planlama işlərini daim aparmalıdırlar. Bu kadrlar baş verməsi ehtimal olunan bütün hadisələr ilə bağlı müvafiq xəbərdarlıq siqnalları vasitəsi ilə əvvəlcədən məlumat əldə etmək imkanına malik olmalı və preventiv addımlar nəticəsində nəinki çalışdığı qurumun, hətta bütövlükdə ölkənin maliyyə sisteminin dayanıqlılığının təmin edilməsində öz səylərini göstərməlidirlər. Bunlar digər tərəfdən ölkənin digər maliyyə qurumları üçün də geniş və əsaslı təcrübə hesab olunacaqdır.

Risqlərin idarə edilməsi sahəsində ölkədə son illərdə əsaslı layihələr icra edilmişdir. Bunlara misal olaraq, kapital adekvatlığı əmsalının daraldılması, təminatlı və təminatlı kredit tələbinə əsaslanan yeni normaların

müəyyənləşdirilməsi, LCR əmsalının tətbiqi və s. qeyd etmək olar. Lakin, həyata keçirilməsi uyğun hesab edilməyən tədbir kimi, leverec əmsalının 5%-dən 4%-ə endirilməsi, sistem əhəmiyyətli banklar üçün isə 5% nisbətində saxlanılmasını misal çəkmək olar. Düşünməyə ki, inkişaf etmiş ölkələrin həyata keçirdiyi və özünü doğrultmuş risk idarəetməsi modellərini keçmiş Sovet ittifaqı ölkələrində rahat şəkildə tətbiq etmək mümkündür. Bu istiqamətdə görülməli işlər yetəri qədər çoxdur. Əməliyyat risklərinin idarə edilməsi ilə bağlı qanunvericilik bazasının hazırlanması prosesləri gedirdi ki, Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası ləğv edildi və məhdud sayda funksiyaları Mərkəzi Banka ötürüldü. Bu ötürülmədən bir neçə ay keçsə də, hələ də risklərin idarə edilməsi ilə bağlı əsaslı bir işə nə başlanılmış və nə də yarımçıq qalan proseslərin tamamlanması üçün bir qərar qəbul edilmişdir. Təbii ki, bütün bunlar hələ ki, ölkədə risk idarəetməsinin ən mühüm çatışmazlığı və təcili həll edilməsi vacib sayılan problemləridir. Son maliyyə böhranından sonra bankların hesabatlılıq və informasiya texnologiyaları infrastrukturuna tələblər ciddiləşdirildi və hal-hazırda banklar əm müasir risk idarəetməsi standartlarına keçid etməkdədir. Bəzi banklar bu tələblərin tətbiq edilməsində beynəlxalq səviyyəli məsləhət şirkətləri ilə işləyirlər. Son illərdə risklərin idarə edilməsi ilə bağlı ölkə daxilində də təlimçilər yetişməkdədir. Lakin, bu hələ ki geniş vüsət almamışdır. Əlbəttə ki, mötəbər risk idarəetməsi standartları səriştəli mütəxəssislər tələb edir. Risklərin idarə edilməsi ilə bağlı hələ ki bir sertifikat mövcuddur. FRM (Financial Risk Menecement) adlı bu sertifikatı GARP imtahan nəticəsində təqdim edir. GARP-ın rəsmi saytından alınmış məlumatlara əsasən Azərbaycanda 2011-ci ildə 1 nəfər, 2014-cü ildə 1 nəfər, 2015-ci ildə 3 nəfər, 2016-cı ildə 4 nəfər, 2017-ci ildə 5 nəfər, 2018-ci ildə 6 nəfər, 2019-cu ildə isə 3 nəfər FRM sertifikatı əldə etmişdir (**Mənbə:** https://my.garp.org/sfdcApp#!/public_directory).

Risklərin idarə edilməsində informasiya texnologiyaları sisteminin rolu danılmazdır. Bank işində istifadə olunan məlumatların saxlanılması, “database”-dən istifadə və eləcə də, informasiya təhlükəsizliyi standartlarının yerinə yetirilməsi üçün uyğun tələblərə cavab verən sistem administratorunun olması vacib hesab

ounur. Həmçinin hesabatların avtomatlaşdırılması həyata keçirilməli və bankda MIS (menecement informasiya sistemi) qurulmalıdır. Bu korporativ idarəetmə standartlarının tərkib hissələrindən biridir. Məlumat təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün müvafiq prosedurlar formalaşdırılmalı, qayda və metodiki göstərişlər müəyyənləşdirilməlidir. Bundan əlavə, bank əməkdaşlarının bu standartlara uyğun təlimatlandırılması da həyata keçirilməli və bu proses baş verən qeyri-müəyyənliklərə adekvat reaksiyanın təmin edilməsi üçün daim təkmilləşdirilməlidir. Təbii ki, bütün bunların əldə olunması üçün öncə ixtisaslı peşəkar kadr potensialına sahib olmaq zəruridir. Bu tip işçilərə praktikada IT təhlükəsizliyi administratorları deyilir. Məlumat üçün qeyd edirəm ki, bu tip kadrlar ölkənin bəzi banklarında artıq vardır və onların üzərilərinə düşən işlərin nəzarətdə saxlanılması, tələb yönümlü hesabatlıq sistemi və iş prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsinin ölkənin bank nəzarəti orqanı tərəfindən həyata keçirilməsi daha məqbul hesab edilir. Sistem administratorları həmçinin, bankın risklərin idarə edilməsi siyasətini də mənimsəməli və öz işlərində rəhbər tutmalıdırlar. Bütün bunlar risk idarəetməsinin texnoloji-biznes aspektlərinin çərçivəyə alınmasına imkan verəcəkdir. Dünyanın bəzi inkişaf etmiş ölkələrində bu kimi risklərin qarşısının alınması üçün sığortalanma təcrübəsi mövcuddur. Beynəlxalq iqtisadi integrasiya nəinki ölkə daxilində, hətta ölkələrin ayrı-ayrı maliyyə qurumları arasında da məlumat mübadiləsinə vacib amil kimi ortaya qoyur.

Son dövrlərdə banklara qarşı törədilən cinayətlərin ən əhəmiyyətli hissəsi informasiya texnologiyaları üzərindən baş vermişdir. Hesablardan vəsaitlərin oğurlanması halları barəsində ojiotaj yaratmamaq məqsədi ilə ictimaiyyətə geniş və ətraflı formada məlumat verilməməsinə baxmayaraq, bank sistemində bu cür risklərin idarə edilməsi hələ də arzu edilən səviyyədə deyildir. Bunlara əsas səbəb istifadə edilən tətbiqi proqramların orqinal olmaması, lisenziyasız antivirus proqramlarından istifadə edilməsidir. Digər tərəfdən isə, bank əməkdaşlarının bu haqda məhdud informativ biliklərə sahib olması insayderlər tərəfindən

bilməyərəkdən sistemə müdaxilələrə yol açılmasına səbəb olur. Biz bilirik ki, müştərilər elektron qaydada öz hesablarına daxil ola, ödənişlər edə, hesabdən hesaba köçürmələr, məcburi dövlət ödəmələrini həyata keçirə və s. digər əməliyyatları apara bilirlər (praktikada internet bankçılıq). Bu tip sistemlərdə olan boşluqların nəticəsində müştəri və bununla da, banka dəyən ziyanın həcmi kifayət qədər böyük olur. Burada söhbət təkcə maddi ziyandan deyil, həm də bankın imicinin itirilməsi riskindən gedir. Elektron qaydada köçürülən pul vəsaitlərinin həcmi Azərbaycan kimi kiçik ölkələrdə milyonlarla manat civarındadır. Xarici ölkələrdə bu tip elektron cinayət hallarına qarşı təhlükəsizlik tədbirləri çərçivəsində sığortalanmaların həyata keçirilməsi praktikası mövcuddur və sığorta polisi kimi fəaliyyət göstərən bu qurumlar əməliyyatların çox hissəsinin elektron qaydada aparıldığı həmin ölkələrdə zərurət səbəbindən ortaya çıxmışdır. Bu cür təcrübələrin gələcəkdə ölkəmizdə də tətbiqi maliyyə sisteminə olan etimadın artırılması və daim qorunmasında böyük rol oynayacaqdır. Göründüyü kimi, hətta ilk baxışdan xırda görünən risk ehtimalları sonradan bankın illərlə qazandığı nüfuzuna ciddi zərər vura bilər. Bütün bunların baş verməməsi üçün informasiya texnologiyaları sistemini daha mütərəqqi dayaqqlar üzərində qurmalı, bu sahədə olan kadr potensialının peşəkarlığına əmin olmalı, müştəri məmnuniyyətinin qorunmasının bir aləti olaraq, nüfuz itkisinə səbəb ola biləcək bu cür risk növlərindən daim qaçılmalıdır.

Ölkə banklarının Bazel Komitəsinin müəyyən etdiyi tələblərə riayət etməsi yolunda olan problemlərdən biri də kapital çatışmazlığıdır. Bilirik ki, AMB ölkədə fəaliyyət göstərən bütün banklara, istər kommersiya, istərsə də, dövlət bankları üçün minimum 50 mln manat məcmu kapital tələbi müəyyənləşdirmişdir. Faktiki olaraq, 2019-cu ilin yekunlarına əsasən ölkədə fəaliyyət göstərən 4 bank: AGBank ASC, Bank Melli İran Bakı filialı, Pakistan Milli Bankı NBP Bakı filialı və Amrahbank ASC bu tələbləri yerinə yetirə bilmir (II fəsildə bu haqda ətraflı məlumat verilmişdir). Bütün bu kimi hallar şəraitində AMB nə etməlidir ?! Təbii ki, qanunvericiliyə əsasən məcmu kapitalın tələb olunan səviyyəyə çatdırılması üçün

vaxt verilir. Qeyd olunmuş vaxt bitdikdən sonra isə inzibati tədbirlərə start verilir. Hal-hazırda bütün dünyada davam edən COVID-19 pandemiyasının doğurduğu böhran səbəbi ilə bankların maliyyə vəziyyəti köklü surətdə pisləşməyə doğru gedir. Bu danılmazdır. Bir çox banklar ictimaiyyətə açıqlanan dövrü hesabatlarda bu kimi halları statistik hesabat formasında versə də, yalnız bu sahədə müəyyən biliklərə sahib olan analitiklər həmin hesabatdan bir nəticə çıxarda bilirlər. Belə ki, hal-hazırda vaxtı keçmiş kreditlərin və buna müvafiq olaraq ehtiyatların həcmində ciddi artımlar baş verməkdədir. Bu kimi hallar əlbəttə ki, Bazel standartlarına keçid sürətini kifayət qədər zəiflədəcəkdir. Bankların bu sahədə inkişaf etdirməyi planlaşdırdığı sahələrini məhv olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qoyacaqdır. Bu kimi hallarda iqtisadiyyata dövlətin dəstəyi ən vacib yollardan biri olunur. Təbii ki, banklar da öz səlahiyyətləri çərçivəsində müəyyən işlər görməlidir (məs, restrukturizasiya, ödənişlərdə müxtəlif müddətə güzəştlərin verilməsi, cərimələrin bağışlanması və ya ümumiyyətlə hesablanmaması, müştərilərin kredit tarixçələrinin korlanmasının qarşısının alınması və s.).

Hal-hazırda ölkədə qeyri-rəsmi işəgötürənlərin olması və əhalinin böyük qisminin qeyri-rəsmi işləməsi səbəbindən vahid elektron dövlət vergi, hesabatlıq və s. sistemini formalaşdırmaq mümkün olmamışdır. Bu kimi vahid bazanın olmaması müştəri məlumatlarının eyniləşdirilməsi və daha asan verifikasiyası üçün maneələr yaradır. İnkişaf etmiş ölkələr öz fəaliyyətlərində bu kimi halların böyük əksəriyyətini aradan qaldırmış olduqları üçün o ölkələrin banklarında vahid müştəri bazası anlayışından danışmaq olar.

Əvvəlki fəsillərdə bildirildiyi kimi, Bazel standartlarının tələbi ilə ölkədə 2019-cu ilin dekabrından artıq RÜÖA hesablanmasında təkcə kredit riskləri deyil, həm də bazar və əməliyyat riskləri üzrə ölçülmüş dəyərlər nəzərə alınır. Bunların tətbiqi ilə sərbəst dönərli və qapalı valyutalar üzrə məcmu açıq valyuta mövqeyi riski kapital yetərliliyinin hesablanmasında bazar risklərinin kəmiyyəti olaraq nəzərə alınır. Əməliyyat riskləri üzrə kapital tələbinin məbləği isə “Basic standart approach”

modeli vasitəsi ilə hesablanır. Bu modelə əsasın riskin kəmiyyəti əvvəlki 3 ilin mənfi olmayan mənfəətinin həmin 3 ilin zərərlə başa vurulmayan illərinin sayına bölünməsi və alınan nəticənin Bazelin tövsiyyə etdiyi 15%-lik əmsala vurulması ilə əldə olunur. Bu hesablamaların mahiyyəti əvvəlki illərə əsaslanaraq, növbəti il üçün əməliyyat risklərinin kapital tələbinin müəyyənləşdirilməsidir. Qeyd edim ki, bu rəqəm ölkə banklarında elə də böyük kəmiyyətə malik deyildir (*BIS; Basel Committee on Banking Supervision; December 2017*).

Bildiyimiz kimi, mənfəət əldə etmək imkanı nə qədər çox olarsa, itkilərlə qarşılaşmaq ehtimalı da bir o qədər çox olur. Bu səbəbdən, risklərin düzgün və effektiv idarə olunması və ölkədə yeni standartların tətbiqində qarşımızı kəsən əsas problemlərin, yəni, kapital yetərsizliyinin həll olunması, IT infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və qabaqcıl texnologiyalar əsasında yenidən qurulması, likvidlik problemlərinin həll edilməsi, ölkədə vergi qanunvericiliyi pozuntularının aradan qaldırılması, elektron bankçılığın daha sağlam texnologiyalar üzərində qurulması və əhəlinin online əməliyyatlara marağının artırılması, kredit qoyuluşlarının təminat hissəsinin möhkəmləndirilməsi və nəhayət risk peşəkarlarından ibarət etibarlı kadr potensialının formalaşdırılması kimi çatışmazlıqların həll edilməsi qarşımızda duran ən vacib vəzifələrdən biridir. Təbii ki, burada kredit portfelinin formalaşdırılması və idarə edilməsi ilə bağlı yeni növ mexanizmlərin tətbiqinə mane olan faktorların da həll edilməsi zəruridir. Bunlara misal olaraq, məhkəmə proseslərinin sadələşdirilməsi, satış prosesinin təkmilləşdirilməsi, kadr potensialının daha da peşəkarlaşdırılması, kredit qoyuluşlarının daha çox real sektorun maliyyələşməsinə yönəldilməsi və s. halları misal gətirmək olar.

3.2. Risk menecmentin təkmilləşdirilməsi

Təcrübələr göstərir ki, Bazel normativlərinin tətbiqi ilk vaxtlar ölkədə kapital yetərsizliyi üzündən müəyyən çətinliklər yaradır. Banklar öz kapitallarını artırmaq üçün hətta birləşməyə belə məcbur ola bilirlər. Bu tendensiyalar bir sıra ölkələrin

iqtisadiyyatında baş vermişdir. Bundan əlavə, xalis sabit maliyyələşdirmə əmsalının tətbiqi də banklar üçün ilkin dövəndə müəyyən likvidlik sıxıntıları yaradır (daha ətraflı məlumat üçün: www.garp.org).

“Bazel-III” standartları üzrə tövsiyələr maliyyə sektorunda kreditləşməyə mane olması və likvidliyə təzyiq səbəbindən artıq dəfələrlə tənqiddə məruz qalıb. Bu qaydaların tətbiqi bankları planlaşdırdıqları kimi kredit satışları etməyə və əməliyyatlar aparmağa imkan vermir və nəticədə nəzərdə tutulan mənfəətin əldə olunması da əlçatmaz olur. Bəzi mütəxəssislərin ehtimalın görə, bu kimi tənzimləyici faktorlar real sektorun maliyyələşməsində maneə sayılır. Məhz bu səbəbdən özəl kommersiya bankları risklərin idarə edilməsi standartlarını öz mənfəətlilik planları və ümumilikdə strateji hədəflərinin yerinə yetirilməsi yolunda bir “maneə sipəri” hesab edirlər. Onlar hesab edirlər ki bununla da, dünya iqtisadiyyatında yaranan irəliləyişlərə baxmayaraq, qloballaşma şəraitində bankların həmin inteqrasiyanı izləmək və dəstəkləmək imkanı az olacaqdır.

Lakin digər tərəfdən baxsaq, effektiv risk idarəetməsi sistemi qurulmayan bir ölkənin maliyyə qurumu kimə lazımdır?! Həmin ölkə ilə əlaqələrin möhkəmləndirilməsi etibarsız maliyyə sektoru zəmnində hansı müsbət tendensiyaları vəd edə bilər?! Dünyanın aparıcı maliyyə qurumlarının risk peşəkarlarını bir araya toplayan səbəblərdən biri də məhz bu idi.

Bank sektorunun sabitliyini onun daxili prosedurlarının, kadr potensialının, fəaliyyət mexanizmlərinin və institusional infrastrukturunun uzunmüddətli və proqressiv inkişafında görmək olar. Bu proseslə bank həm kəmiyyət və həm də keyfiyyət baxımından inkişaf etməklə, maliyyə sisteminin və ümumilikdə ölkənin ictimai münasibətlər sferasının təkmilləşməsinə xidmət etmiş olur. Çünki, hər hansı bir sektorda sabit inkişafı təmin etmək üçün mütləq qəbul edilən hər bir qərara qlobal yanaşaraq, iqtisadiyyatın digər subyektlərinin də inkişafına səbəb olan addımlar atılması məqsəduyğundur. İqtisadiyyatda olan qarşılıqlı təsir formalarını nəzərə alaraq, hər bir təsərrüfat subyekti öz fəaliyyəti çərçivəsində digər subyektlərin maraqlarına toxuna və ya onların mənafeyinə zidd sayıla biləcək prosesləri tətbiq

edə bilər. Bir sözlə xeyir hamı üçündürsə, ziyan da hamı üçün olmalıdır, və ya əksinə. Əgər belə sayılmazsa, onda beynəlxalq iqtisadi integrasiyadan danışmaq olmaz. Çünki, biz bu integrasiyanı yalnız ölkə olaraq edə bilərik. Fərdi təsərrüfat subyektlərinin təkliddə bunu əldə etməsi zamanla onların ziyanına səbəb ola bilər.

Haqqında danışdıqlarımızla bağlı bank və ümumilikdə, maliyyə sektorunun da üzərinə düşən bir çox işlər vardır. Bu araşdırmanın mövzusu sırf bank sektorunda risklərin idarə edilməsinin beynəlxalq iqtisadi integrasiyada oynadığı rolun ayındlaşdırılması olduğu üçün fikirlərimizi bu sektor üzərində cəmləşdiririk.

III fəsilin birinci hissəsində risk menecementin təkmilləşdirilməsi yolunda olan bəzi problemlərdən söhbət açdıq və qeyd etdik ki, yalnız həmin çatışmazlıqların həlli ilə biz bank sektorundakı risk idarəetməsi mexanizmlərini yeni standartların tələblərinə uyğunlaşdırı bilərik. Lakin, bu problemlərin həlli üçün banklar nə etməlidir sualına isə fəsilin bu hissəsində cavab verməyə çalışacağıq.

Bildirdik ki, bankların əsas problemi kapital çatışmazlığıdır. Nəzərə alaq ki, ölkədə bank kapitalının artırılması səhmlərin emissiyası yolu ilə həyata keçirilir. Bu səhmlərin alıcıları isə əsasən banka aidiyyəti şəxslər olur. Məsələnin ən qəliz tərfi də elə budur. Əslində bu səhmlər açıq formada Bakı Fond Birjası vasitəsi ilə satılır. Lakin nədənsə ölkədəki fiziki və hüquqi şəxslərin bu səhmlərə marağı kifayət qədər azdır. Bunu təkcə banklarla bağlamaq istəməzdik. Çünki, ümumi yanaşsaq, həqiqətən də ölkədə səhm bazarı çox zəif inkişaf etmişdir. Hal-hazırda SOCAR istiqrazları dominantlıq edir və əhəlinin etimadını qazana bilmişdir. Bunun da əsas səbəbi təminatlı olmağına baxmayaraq, dövlət tərəfindən emissiya olunmasıdır. Lakin, bankların səhmlərinə yanaşma tamam fərqlidir. Əhəli banklar haqqında dolğun informasiyaya malik deyildir. Digər tərəfdən də əhəlinin banklara etimadı kifayət qədər güclü deyil. Baxmayaraq ki, korporativ idarəetmə standartlarının tələblərini nəzərə alaraq, banklar öz mənfəət-zərər, balans, kapital və s. prudensial tənzimləyici normativlərini əks etdirən hesabatları dövrüklə saytlarında yerləşdirirlər və əhəlinin istənilən an bu hesabatlara nəzər yetirmək imkanı vardır.

Burada əsas problemlərdən biri ölkədə fəaliyyəti kənardan qeyri-müəyyən görünən maliyyə sektorudursa, digəri isə əhalinin maliyyə savadsızlığıdır. Bütün bu problemlərin həlli çox uzun sürən bir prosesdir. Biz 2025-ci ilədək ölkədə “Bazel-III” standartlarının tələblərinə cavab verən risk framework qura bilərik, lakin bu mexanizmlərin tam şəkildə işləməsinə və inkişaf etmiş ölkələrin aldığı effektlərin əldə olunmasına gec nail ola biləcəyik.

Devalvasiya sonrası bankların düçar olduqları böhran zamanı onların qarşısına qoyulan ilk tələb məhz kapitalın artırılması idi. Çünki, vaxtı keçmiş kreditlərin artması və buna bağlı olaraq da ehtiyatların kəskin artımı kapitalın tədricən itirilməsinə səbəb olurdu. Təbii ki, banklar öz kapitallarını artırmalı idilər, lakin bu hər zaman asan başa gəlmir. Vəziyyətin belə olduğu halda banklara birləşmək təklifi verilirdi və bütün bunların həll olunması üçün “deadline” təyin olunurdu. Həmin “deadline” müddətində bankların öz mövcudluqlarını qorumaları üçün 2 çıxış yolu var idi. Birinci yol, birbaşa kapitalın artırılması, ikinci yol isə vaxtı keçmiş kreditlərin azaldılması ilə (restrukturizasiya hesabına deyil) yaradılmış ehtiyatların qaytarılması və bununla da kapitalı bərpa etmək. Həmin dövrdə “Parabank” ASC “Parabokt” olaraq öz fəaliyyətini bank olmayan kredit təşkilatı formasında davam etdirməyə nail olmuşdu.

Bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün görülən tədbirlərin monitorinqi vacib hal hesab olunur (*dolayı istinad: Məmmədov Z.F., Qəribli E.A., “Bank sisteminin dayanıqlığının tənzimlənməsinin metodları və monitorinqi üsulları”, Kooperasiya elmi praktiki jurnalı” (40) №1-2016 səh.132-138*):

- Banklarda risklərin idarə edilməsi sisteminin vaxtaşırı monitorinqi;
- İqtisadi normativ göstəriciləri müəyyənləşdirən əmsalların monitorinqi;
- Stress test analizi vasitəsi ilə ssenarilərin monitorinqi;
- Likvidlik proqnozlarının aparılması və empirik məlumatlarla bu proqnozlar arasındakı “standart error”un daim monitorinqi;
- maliyyə sisteminə aid olmayan digər sektorların monitorinqi.

Azərbaycanın beynəlxalq arenada qiymətləndirilməsinə gəldikdə, dünyanın nüfuzlu reyting agentliyi olan “Fitch Ratings” şirkəti 2020-ci ildə ölkəmizi BB+ pilləsinə layiq görərək, kreditin reytingini “stabil” qiymətləndirmişdir. Buna səbəb, ölkənin “Doing business” indikatorunda irəliləməsi olub. Buna Azərbaycanın ümumilikdə kapitallaşmasının 2018-ci illə müqayisədə 2019-cu ildə 4 faiz artaraq 23 faiz nisbətində formalaşması və qeyri-işlək kredit portfelinin isə 3.5 faiz enərək 11 faizə düşməsi də səbəb olmuşdur. Proqnozlarda 2020-2021-ci illərdə ölkənin iqtisadi inkişafının 2.2 faiz olması göstərilir.

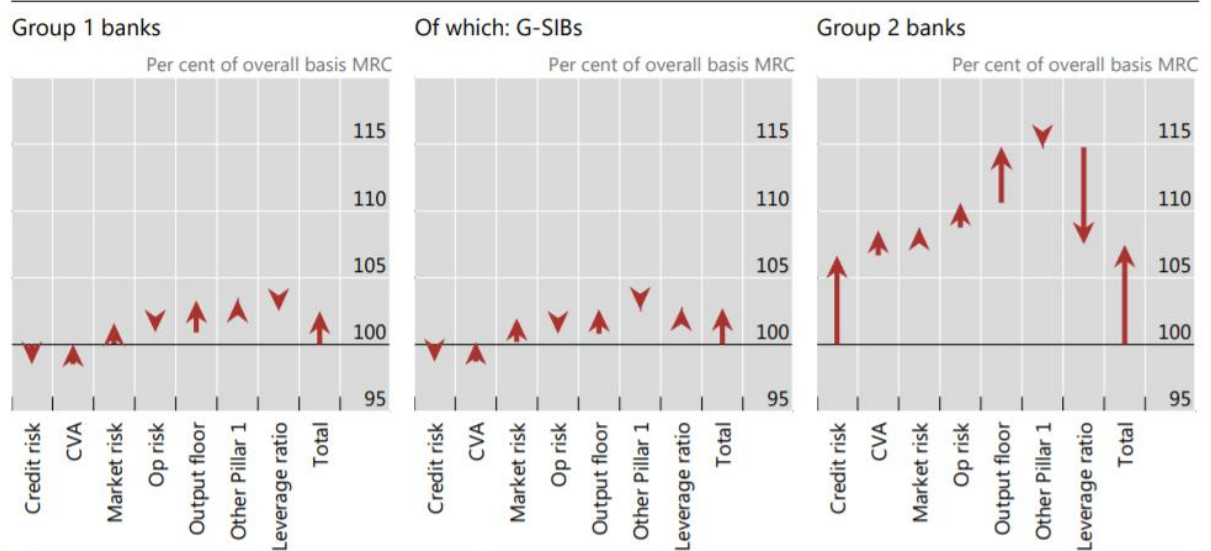
Azərbaycanda bank sektoru 2016-ci ildən sonra “Bazel-II” standartının bəzi normativlərini və 2019-cu ildən isə həm də “Bazel-III” standartına aid tələblərin tətbiqi ilə müəyyən çətinliklə üzləşdi. Bu çətinliklər banklara əlavə vaxt verilərək aradan qaldırılması üzərində iş aparıldı. Hətta müəyyən mexazimlərin test tətbiqi də həyata keçirildi.

İstehlak kreditləşməsində 2016-cı il may ayının sonundan etibarən tətbiq edilən “borc yükünün gəlirə nisbəti” (BGN, xarici ədəbiyyatlarda DTI) əmsalı aylıq gəliri həmin il üçün ölkə üzrə yaşayış minimumunun 3 misindən az olan borcalanlar üçün 40%, digər halda isə 50% olmaqla limit tətbiq edildi. Bu öz-özlüyündə həmin sektorun maliyyələşməsində bir maneə və risksiz sərhəd sayılırdı. Sonradan bu limitlərin tətbiqi dəyişdirildi və BGN əmsalı artıqca “risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər”in hesablanması zamanı bu aktivlər daha yüksək normalarla təmsil olundu. Yəni əgər hər hansı bir bank istehlak krediti üzrə borcalana kredit verdikdə, bu kreditin aylıq ödəniş məbləği borcalanının aylıq gəlir məbləğinə yaxınlaşdıqca həmin aktiv üçün risk əmsalları da artırılaraq kapital adekvatlığı əmsalını daha da kiçildir. Başqa sözlə desək, bu aktivlər kapitalla təzyiq göstərir, yəni bu tip aqressiv satışlar daha çox kapital tələb edir.

Bildiyimiz kimi COVID-19 pandemiyasının dünya iqtisadiyyatına təsiri kifayət qədər narahatlıq doğurmuşdur. Bununla bağlı olaraq, Bazel Komitəsi dünya

banklarının normativ göstəriciləri üzərindən bu pandemiyanın təsiri ilə məruz qalacağı gözləntiləri araşdırmışdır.

Şəkil 9: Bəzi Bazel normativlərinə COVID-19 pandemiyanın təsiri

Credit risk shows the change in MRC due to revised standardised and internal ratings-based approaches, including securitisation. Operational risk figures may not show supervisor-imposed capital add-ons. Therefore, changes in MRC may be overestimated. Output floor results are net of the existing Basel I-based floor according to national implementation of the Basel II framework. ¹ For two G-SIBs that are outliers due to overly conservative assumptions under the revised market risk framework, zero change from the revised market risk framework has been assumed.

Source: Basel Committee on Banking Supervision. See also Table 6; Table 7 shows related results with full estimation bias.

Mənbə: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d500.pdf> , 2020

Göründüyü kimi, dünyanın inkişaf etmiş ölkələri bu pandemiyanın təsiri ilə planlaşdırılan kapital yetərliyi normalarından kənara çıxmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdır. Kapitalla kifayət qədər təmin olunmayan Azərbaycan bankları üçün isə bu daha pis ssenarilər yarada bilər.

Nəhayət, yeni standartların daha çevik və effektiv harmonizasiyası üçün banklar kapitallaşmanı artırmalı, kredit portfelinin qeyri-işlək hissəsini azaltmalı və paralel olaraq ehtiyatlardan qayıtmalar hesabına kapitalın zərər hesabına silinmiş hissəsini bərpa etməli, kredit qoyuluşlarını daha sağlam formada təşkil etməli, real sektorun maliyyələşməsinə diqqəti artırmalı və nəticədə ölkə iqtisadiyyatında maliyyə münasibətlərini stabil, dayanıqlı və risksiz bir həddə inkişaf etdirərək global iqtisadi inteqrasiya şəraitində ölkənin maraqlarının qorunmasını təmin etməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bildiyimiz kimi, Azərbaycanın bank sektoru risklərin idarə edilməsində əsasən “Bazel-I” standartlarının müddəalarına uyğun olaraq fəaliyyət göstərir. Lakin, yeni standartlara aid bəzi alətlərin də tətbiqi artıq reallaşdırılmışdır. Bundan əlavə, ölkənin bir çox banklarında qeyri-rəsmi formada müasir risk modellərinin tətbiqi həyata keçirilir. Əminliklə deyə bilərik ki, ölkədəki bankların əksəriyyəti ətraflı məlumatları özündə əks etdirən stress test modelini qura bilmişdir. Lakin, müəyyən banklarda makroiqtisadi göstəricilərin bu modelə əlavə edilməsi məsələsi hələ də öz əksini tapmamışdır.

Son zamanlar dünya iqtisadiyyatında baş verən hadisələr göstərir ki, banklar daha dayanıqlı inkişaf və fəaliyyət konsepsiyası qurmaqdan ötəri aşağıda sadalanan müəyyən proseslərin tətbiqi və ya inkişaf etdirilməsinə nail olmalıdır:

- İnformasiya texnologiyaları infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi;
- IT təhlükəsizlik modullarının daha geniş tətbiqi və kənar hadisələrin əməliyyat risklərindən qorunmaq üçün əsasən lisenziyalasdırılmış proqramlardan istifadə;
- Korporativ idarəetmə standartlarının tam tətbiqi;
- Bank-müştəri münasibətlərinin daim diqqətdə saxlanılması;
- Əməliyyatların aparılmasında online platformanın genişləndirilməsi;
- Əməkdaşların peşəkarlıq qabiliyyətinin daim artırılması;
- Əhəlinin maliyyə savadlılığı istiqamətində səylərin göstərilməsi;
- Kredit portfelinin idarə edilməsində qabaqcıl risk faktorlarının nəzərə alınması;
- Təminatlı kredit portfelini üzrə borcalanların izafi yüklənməsindən çəkinmək;
- Təminatlı istehlak kreditləşməsində mükəmməl formada hazırlanmış skoring modelindən istifadə;
- Biznes kreditləşməsində anderrayting işinin səmərəli təşkili;

- Kreditlərin əsasən real sektorun maliyyələşməsinə axınını təmin etmək;
- İqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi üzrə dövlət fondunun vəsaitlərindən istifadənin genişləndirilməsi (Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnkişafı Agentliyi, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu, Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnkişafı Agentliyi- Dünya Bankının xətti ilə və s.);
- Kredit risklərinə görə məqsədli ehtiyatların proqnozunun aparılması və onların kapitalla təzyiqinin azaldılması üçün qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi;
- Banklarda ani vəsait çatışmazlığının baş verməməsi üçün likvidlik dəhlizlərinin formalaşdırılması;
- Likvidlik risklərinin idarə edilməsində ən pis ssenari yanaşmasına üstünlük verilməsi;
- Xarici valyuta risklərinin idarə edilməsinin ən son standartların tələbinə uyğunlaşdırılması, valyutada olan kredit portfelinə görə yaradılmış ehtiyatların məbləğinin açıq valyuta mövqeyi məbləği ilə örtülməsi;
- 2020-ci ilin sonunadək qısa valyuta mövqeyinin olmamasının daim nəzarətdə saxlanılması, 2020-ci ildən sonra isə bu qısa mövqenin valyuta alışları ilə aylıq sıfırlanması və ya uzun mövqenin əldə olunması;
- Faiz dərəcəsi riskinin qarşısının alınması məqsədi ilə, banklarda FTP (Fond Transfer Pricing - transfer qiymətlərinin müəyyənləşdirilməsi metodologiyası) modelinin tətbiqi nəticəsində resursların real maya dəyərinin ən azı rüblük hesablanması;
- Faiz hesablanmayan kredit portfeli həcmnin nəzarətdə saxlanılması;
- Bankların hər bir risk növünə uyğun stress test analizinin ayda bir dəfədən az olmayaraq aparılması;
- Risklərin idarə edilməsi üzrə Bazel Komitəsinin tövsiyə etdiyi mexanizmlərin banklar tərəfindən müstəqil şəkildə sadə variantda tətbiqinin həyata keçirilməsi;

- Azərbaycan banklarının Bazel standartlarının yeni tələblərini tətbiq etməklə ölkənin maliyyə sabitliyinin qorunması və dünya miqyasında etimadının artırılması üçün bank nəzarəti üzrə dövlət orqanının işinin funksionallığının artırılması.

Göründüyü kimi, yeni standartlara keçid ilə bağlı ən çətin və ən vacib məqamlardan biri kapitallaşmanın artırılmasıdır. Məhz yeni standartlardakı normativ tələblər əsasən kapital üzərindən hesablandığı üçün ölkəmizin ilk görməli olduğu iş məhz budur.

Xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, risklərin idarə edilməsi üzrə Bazel Komitəsinin müəyyən etdiyi tələblərin həyata keçirilməsi ölkənin maliyyə dayanıqlılığını və stabil inkişafını artıracaq, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyada bankların səmərəliliyinin və ölkənin maliyyə sisteminə olan etimadın qorunub saxlanılmasına xidmət edəcəkdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu. 27.06.2019-cu il dəyişiklikləri ilə. Maddə 2.2 və 2.3;
2. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası, 30.01.2019, “Banklarda risklərin idarə edilməsi Qaydaları” (dolayı istinad);
3. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası, 30.01.2019, “Banklarda Kredit Risklərinin İdarə edilməsi Qaydaları” (dolayı istinad);
4. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası. 27.06.2019, “Banklarda korporativ idarəetmə Standartları” (dolayı istinad);
5. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı, 24.04.2019, “Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları”. Maddə: 5,6,7,13,14, Əlavə 2;
6. Şirinova G.N., 2017, Magistr Dissertasiyası, “Bank sektorunda Bazel III standartlarının tətbiqi problemləri”, Səh:45;
7. Prof. dr. Məmmədov Z. F., 2013, “Bank Fəaliyyətinin Əsasları” (dolayı istinad);
8. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının metodiki vəsaitləri. Bakı-2018;
9. Qəribli E.A., “Bretton-Vuds dövrünün valyuta münaqişələrinin təhlili”, AMEA İqtisadiyyat institututu ”Elmi əsərlər”, №2, 2017, səh. 146-151;
10. Qəribli E.A., “İlk valyuta müharibələrin yaranma səbəbi və nəticələri”, Odlar Yurdu Universitetinin Elmi və Pedaqoji Xəbərləri, №45, 2016, səh. 276-280;
11. Qəribli E.A., “Müasir valyuta müharibələrinin xüsusiyyətləri”, TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi, TURAN-CSR International Scientific Peer-Reviewed and Refereed Journal, 2017, Volume: 9/SPRING, Issue: 34, səh. 306-310;
12. Məmmədov Z.F., Qəribli E.A., “Bank sisteminin dayanaqlıq definisiyası”, Kooperasiya elmi praktiki jurnalı, №4 (39)-2015, səh. 106-111;

13. Məmmədov Z.F., Qəribli E.A., “Bank sisteminin dayanıqlığının tənzimlənməsinin metodları və monitorinqi üsulları”, Kooperasiya elmi praktiki jurnalı” (40) №1-2016 səh.132-138.

İngilis dilində

1. Apostolik R., Donohue C., Went P., 2009, “Foundations of Banking Risk”, By John Wiley & Sons, Inc., 267 səhifə (dolayı istinad);
2. Crouhy M., Galai D., Mark R., 2006, “The Essentials of Risk Management”, By The McGraw-Hill Companies, Inc., 431 səhifə (dolayı istinad);
3. Basel Committee on Banking Supervision, June 2011, “Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems”, revised version, 77 səhifə (dolayı istinad);
4. Pohl M., Financial Stability Institute, October 2017, Swiss Financial Market Supervisory Authority, “Basel III liquidity monitoring tools” 28 səhifə, (dolayı istinad);
5. Basel Committee on Banking Supervision, June 2006, “International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards”, A Revised Framework - Comprehensive Version, 347 səhifə, (dolayı istinad);
6. Gary G., dissertation, Academic year 2015-2016; “The Impact Of Basel III Capital Requirements On The Performance Of European Banks”, səhifə 95, (dolayı istinad);
7. BIS; Basel Committee on Banking Supervision; December 2017, “Basel III Finalising post-crisis reforms”, 162 səhifə, (dolayı istinad);
8. BIS; Basel Committee on Banking Supervision; January 2019 (rev. February 2019), “Minimum capital requirements for market risk”, 136 səhifə, (dolayı istinad);
9. BIS; Basel Committee on Banking Supervision, Last update 15.12.2019, “Calculation of RWA for operational risk”, 17 səhifə (dolayı istinad);

10. Ferreira C., Jenkinson N., and Wilson C., 2019, IMF, “From Basel I to Basel III: Sequencing Implementation in Developing Economies”, 42 səhifə (dolayı istinad);

Türk dilində

1. AVUL E., 28.02.2018, Türkiye Bankalar Birliği ile T.C. Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, TFRS 9 Kapsamında Finansal Araçlara İlişkin Değer Düşüklüğü Karşılıkları ve Bankacılık Sektöründeki Uygulaması Konferansı, “TFRS 9 Kapsamında Finansal Araçlara İlişkin Değer Düşüklüğü Karşılıkları ve Bankacılık Sektöründeki Uygulaması”, Kamu Gözetimi Kurumu, (dolayı istinad).

İnternet resursu

1. <https://www.bddk.org.tr/Duyurular/Basel-Duzenlemeleri/1> ;
2. https://azertag.az/store/files/Strateji_yol_xeritesi/strateji_yol_xeritesi_maliyye_xidmetlerinin_inkishafi_15122016.pdf;
3. <http://huquqiaktlar.gov.az/StatementDetails.aspx?statementId=47533>;
4. <http://e-qanun.az/framework/41571>;
5. <https://www.bis.org/bcbs/publ/d452.htm>;
6. <https://aba.az/banklar/renkinql%c9%99r/>;
7. https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/konferanssunumlari/1139/TBB_Sunum_28_subat.pdf;
8. https://my.garp.org/sfdcApp#!/public_directory;
9. <https://www.bis.org/bcbs/publ/d500.pdf>;
10. www.theirm.org (dolayı istinad);
11. www.investopedia.com (dolayı istinad);
12. www.cbar.az (dolayı istinad);

CƏDVƏLLƏRİN SİYAHISI

Cədvəl 1: “Bazel-I” və “Bazel-II” standartlarındakı əsas fərqlər.....	34
Cədvəl 2: 2018/2019-cu illərdə ölkə banklarının aktivləri üzrə dinamika (mln manatla).....	40
Cədvəl 3: 2018/2019-cu illərdə ölkə banklarının kredit portfeli üzrə dinamikası (mln manatla).....	41
Cədvəl 4: 2018/2019-cu illərdə ölkə banklarının depozit portfeli üzrə dinamikası (mln manatla).....	42
Cədvəl 5: 2018/2019-cu illərdə ölkə banklarının balans kapitalı üzrə dinamikası (mln manatla).....	43
Cədvəl 6: 2018/2019-cu illərdə ölkə banklarının xalis mənfəət üzrə dinamikası (mln manatla).....	45
Cədvəl 7: 2018/2019-cu illərdə ölkə banklarının ehtiyat ayırmaları üzrə dinamikası (mln manatla).....	47

ŞƏKİLLƏRİN SİYAHISI

Şəkil 1: Əməliyyat risklərinin risk hadisələrinin təsnifatı üzrə bölgüsü.....	24
Şəkil 2: “Bazel-I” standartlarının ilkin şərtlər toplusunun qısa interaktivi.....	28
Şəkil 3: “Bazel-II” standartlarında ilkin şərtlər toplusunun qısa interaktivi....	31
Şəkil 4: “Bazel-II” standartlarında 3 blok.....	32
Şəkil 5: “Bazel-I” və “Bazel-II” standartlarının tipik xüsusiyyətlərinin qarşılıqlı interaktivi.....	33
Şəkil 6: “Bazel-III” standartının kapital tələbi.....	36
Şəkil 7: Bazel standartlarına keçidlə bağlı xarici ölkələrin statusu.....	54
Şəkil 8: Bazel standartlarına keçidlə bağlı xarici ölkələrin statusu.....	55
Şəkil 9: Bəzi Bazel normativlərinə COVID-19 pandemiyasının təsiri.....	68

